

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΥΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΛΥΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. Με τόν δρο «λυρικός λόγος» θά ποθούσα νά νοήσω ὄλη τήν ποίηση. Καί δέ θά εἶταν παράλογο τοῦτο. Ὑπάρχει μιὰ προοδευτική, ἀνάμεσα στοὺς αἰῶνες καί στοὺς στερνοὺς τούτους καιροὺς αἰσθητότερη, ἀπομόνωση τοῦ κεντρικοῦ ποιητικοῦ στοιχείου, πού δέ μπορεῖ νά εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ «λυρική μέθη». Ἄν αὐτὴ ἢ μέθη δέν κατέχει τὸν ἐσωτερικὸ ὄχι τῆς ποίησης, μάταιο κι ἄσκοπο ἀγώνισμα κατανταίνει ὁ ἔμμετρος, ὁ ρυθμικὸς ἢ καί, πλατύτερα, ὁ ποιητικὸς λόγος.

Ἄλλοτε θά μπορούσαμε, σὲ μιὰ συνοπτικὴ θεώρηση καθὼς αὐτὴ πού ἐπιχειροῦμε τώρα, νά μιλήσουμε γιὰ *διδασκική*, ἄς ποῦμε, *ποίηση*, στηριγμένοι σὲ μορφολογικά καί τυπικά γνωρίσματα: τὴν ἔμμετρη ἔκφραση καί τὸ διδασκτικὸ περιεχόμενο. Θά μπορούσαμε, δηλαδή, καί σὲ εἰδολογικοὺς διαχωρισμοὺς νά προχωρήσουμε. Ἀπόπειρα τέτια εἶναι καταδικασμένη ν' ἀπομείνει ἀσήμαντὴ σήμερα. Ὁ μισὸς αἰῶνας πού πέρασε εἶν' ἓνα διάστημα φοβερῆς ἀνθρώπινης πείρας· καί τούτῃ τὴν πείρα δέ μᾶς ἐπιτρέπεται νά τὴν ἀπολησμονήσουμε. Ἡ ἀπαίτησή μας κατάντησε πρὸς μονοκόμματῃ, πρὸς γυμνὴ καί πρὸς οὐσιαστικὴ. Ὅλα τὰ ὄροσημα τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἔχουν συγκλίνει πρὸς ἓνα κέντρο, πρὸς ὅ,τι, ἔξω ἀπὸ κάθε σύμβαση καί κάθε εἰδοποιὸ διαφορά, εἶναι ἢ ποίηση ὄλη, ἢ μιὰ κ' ἢ ἀκέρια. Δέ μᾶς εἶναι μπορετὸ νά αἰσθανθοῦμε τὴν ποίηση στερημένη τὴ λυρική της γεύση.

Ἡ φιλοσοφία εἶταν στὰ πρῶτα της φανερώματα καί γιὰ καιροὺς καί καιροὺς ὑστερότερα μιὰ γενικὴ γνώση· μὰ ἔριξε καταβολάδες, καθὼς τὸ κλῆμα, κ' οἱ καταβολάδες αὐτονομήθηκαν κ' ἐγιναν ἐπιστῆμες ξεχωριστές, οἱ φιλοσοφικὲς ἐπιστῆμες· ἢ φιλοσοφία δέν ἔχασε τίποτε σὲ πλοῦτος καί δύναμη· εἶταν ὁ ἀλλόκοτος ἄσωτος, πού, ὅσο σπαταλοῦσε τὸν ἑαυτό του, τόσο πλούταινε κείνος· στὸ τέλος, ἀπόμεινε ὅ,τι ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ν' ἀπομείνει ποθοῦσε, ἢ ἐπιστῆμη τῶν πρῶτων ἀρχῶν, ἢ μεταφυσικὴ, γιὰ νά τὴν ποῦμε μὲ γνωριμότερον ὄχι. Κ' ἢ ποίηση ἄλλαξε μορφές, ἐγινε εἶδος, τοῦτο καί κείνο, κ' ἔφτασε, μὲ τὴ βοήθεια τῶν γραμματολόγων, νά περιορίσει συχνά στὴν ἐξωτερικὴ παρουσία τὴν ὄλη μας ἀπαίτηση. Ὁ ἔμμετρος λόγος εἶταν ἢ ποίηση. Καί τὸν με-

θοῦσε τὸ γραμματολόγο ὁ ἀρμονικὰ ἀρμολογούμενος, ὁ μορφολογικὰ ἀρτιωμένος ἔμμετρος λόγος. Σήμερα δέ θά μπορούσε νά τὸν μεθύσει παρά μόνο ἢ *ποίηση*, ὅπουδῆποτε κι ἂν ὑπάρχει. Ὁ δρος «λυρικός λόγος» πλάτυνε, ξανοίχτηκε, δέν ἄφησε τίποτε νά ψευτοζεῖ ἔξω ἀπὸ τὴ δική του περιοχὴ. Ἐσπρωξε τὴ συνταραχτικὴ παρουσία τοῦ Ἰσαμε τ' ἀκράϊα τοῦ σύνορα, Ἰσαμε κεί, ὅπου δικαιοματικὰ θά μπορούσε νά φτάσει, χωρὶς νά προδώσει τὸν προορισμὸ του.

Οἱ ἀναγραφές καί τὰ παρατηρήματα πού ἀκολουθοῦν δέν εἶναι καρπὸς γραμματολογικῆς ἐπιστάσις· εἶναι ἢ συγκομιδὴ μιᾶς ἀπαίτησης, πού ἀναζήτησε μονάχα τὸ καίριο καί τὸ οὐσιαστικὸ, ὅ,τι θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς ἔκφραση τοῦ μισοῦ αἰῶνα πού πέρασε, μιᾶς ἀπαίτησης, πού προσπάθησε, θαλασσοδρομώντας ἀνάμεσα σὲ τόσα καί τόσα «σημεῖα ἀντιλεγόμενα», ν' ἀποκαταστήσει τὸ λυρικὸ πρόσωπο τοῦ καιροῦ, ἓνα πρόσωπο. Κατέχουμε τόσο πολὺ ριζωμένη μέσα μας τὴ συνείδηση τῆς ἐνότητος καί τὴ συνείδηση τῆς ἀνάγκης τῆς ἐνότητος, πού δέ μπορούμε νά ὑποθέσουμε, πῶς, παρ' ὅλες τὶς φαινομενικὲς, ἔτσι τὶς θεωροῦμε τουλάχιστο, ἀντιφάσεις, δέν ὑπάρχει, μυστικὴ καί ἀόρατὴ κάπου, ἢ μιὰ καί μόνῃ οὐσία, πού δένει συναμεταξύ τους τὰ φαινόμενα καί τὰ δικαιῶνει, ἂν ἀπὸ κάποιες πλευρὲς ἀδικαίωτα καί μετέωρα φαίνονται. Καί μονάχα τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός, πῶς, ὅσο κι ἂν μᾶς κάνουν νά χάνουμε κάποτε τὴ συνείδηση τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου οἱ ἐναγώνιοι σπασμοί, στὸ ἴδιο σπαραγμένο κορμὶ ἀνήκουν, εἶναι ἱκανὸ νά μᾶς ἐπιτρέψει τὴν αἰσιοδοξία, πῶς ἢ ἀναζήτηση τῆς ἐνότητος δέν εἶναι μιὰ ἄσκοπη πρόθεση.

Οἱ περασμένοι αἰῶνες σταθήκανε συχνὰ μπροστὰ στὸ καλλιτεχνικὸ ἐπίτευγμα καθὼς μπροστὰ σὲ μιὰ *μορφὴ ψιλῆς αἰσθητικῆς εὐαρέσκειας*. Τὸ κοιτάξανε κάποτε, κι ὄχι ὅσο σπάνια θά μπορούσε ὁ καθένας μας νά εἰκάσει, καί σὰν ἓνα ὄργανο διδασκῆς, σὰν ἓνα μέσο ἠθικῆς τελείωσης. Σήμερα δέ μπορούμε παρά κυκλικὰ νά τὸ ἰδοῦμε, σὰ μιὰ ὁλόσωμη ἀνθρώπινη πράξη. Πίσω ἀπὸ τὸ ποίημα, γιὰ νά σταθοῦμε σὲ τοῦτο καί μόνο, δέν ὑπάρχει πιά ὁ ποιητὴς, πού ἀγωνίστηκε τὸν στεφανίτην ἀγῶνα καί περιμένει μὲ ἀδημονία

τὸν ἔπαινο ἢ τὴν κατηγορία. Ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος, ποῦ τὸ μπόρεσε ἢ δὲν τὸ μπόρεσε νὰ ἐκφράσει τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους διαμέσου τοῦ ἑαυτοῦ του ἢ τὸν ἑαυτό του διαμέσου τῶν ἄλλων ἀνθρώπων—εἶναι περίπου τὸ ἴδιο. Ὅ,τι ἄλλοτε μονάχα τὰ τεράστια μνημεῖα τοῦ λόγου μᾶς εἶχαν, μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο, ἐπιβάλλει νὰ στοχασθοῦμε, σήμερα τὸ ἀναζητοῦμε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Καὶ γιὰ τοῦτο ἔχει πεθάνει ἡ «Ἀρκαδία», αὐτὴ ἡ εὐάρεστη ἐνασχόληση καὶ γιὰ κείνον ποῦ τὴν παρουσίαζε καὶ γιὰ κείνον ποῦ τὴν γεύονταν. Καὶ γιὰ τοῦτο ἔχει πεθάνει ἡ διδαχτικὴ ποίηση, τὸ ἔμμετρο μάθημα. Καὶ γιὰ τοῦτο δὲν ἔχουν καμιὰ θέση στὴν αἰσθητικὴ μας συνείδηση πολλὰ ποῦ συγκινοῦσαν τοὺς γραμματολόγους κείμενα, τὰ γλωσσικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα τὰ στιχηρὰ καὶ τὰ γυμνά ἀπὸ ποιητικὴ οὐσία.

Ὁλόσωμη ἀνθρώπινη πράξη καὶ τοῦ καθολικοῦ ἀνθρώπου καιρία καὶ τέλεια ἔκφραση. Ἀπὸ τούτη καὶ μόνη τὴ σκοπιὰ, τὴν πολὺ ψηλὰ τοποθετημένη, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἰδοῦμε τὴν ποίηση ἀπὸ τὰ 1901 ἴσαμε τὰ 1950. Ἴσως καὶ νὰ μὴν εἶναι πλούσια καὶ μεγάλη στὸ σύνολό της ἡ ποίηση τούτη, μὰ εἶναι μιὰ πορεία πρὸς τὰ μεγάλα. Γιατί ὁλοένα καὶ ξεμακραίνει ἀπὸ τίς λιγόζωες ἱκανοποιήσεις τῆς κατασκευῆς, γυμνώνεται μόνη της ἀπ' ὅσα τεχνάσματα καὶ μέσα θὰ μπορούσαν νὰ καλλιεργήσουν τὴν ποιητικὴ ψευδαίσθηση, γίνεται περισσότερο ἀδιάλλαχτη καί, παρ' ὅλα τὰ παρδαλά της καμώματα, ποῦ δὲν εἶναι, ἄλλωστε, παρὰ χειρονομίαις αὐτοτιμωρούμενου, ὁ προσανατολισμὸς της εἶναι σταθερὸς πρὸς ἕνα ὑψηλότατο καὶ θλιβερότατο μεγαλεῖο. Οὐσιαστικὰ εἶναι μιὰ ποίηση πολὺ λυπημένη· ὄχι, καθὼς εἶταν σὲ κάποιες ἐποχὲς λυπημένη ἡ ποίηση: ἀπὸ αἰσθηματολογικὴ διάθεση ἢ ἀπὸ ἀναίτια μελαγχολία καὶ πλήξη· ἀπὸ ἐσωτερικὴ πλησμονή, μιὰ πλησμονή, ποῦ δὲν κατορθώνει παρὰ ἀραιὰ καὶ ποῦ νὰ προσπελάσει τὴν ἐπιθυμητὴ ἔκφρασή της. Κοντολογίης, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, πὼς οἱ καιροὶ μας κατέχουν γνησιότερη καὶ πλουσιότερη λυρικὴ ἀγωνία καὶ πιὸ ἀδύναμη βεβαιότητα ἔκφρασης. Αὐτὰ, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν συνόλων.

Ἄς θυμηθοῦμε ἀκόμα καὶ πὼς καμιὰ ἐποχὴ δὲ βρίσκεται ἀπομονωμένη στὸν ἑαυτό της. Ἡ παράδοση ποῦ σβῆνει κ' ἡ παράδοση ποῦ ἔρχεται νὰ τὴν ἀντικαταστήσει διασταυρώνονται. Ἡ πρώτη ἐπιζει, ἀκόμα καὶ σὰν «ὑπόδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν», μέσα στὴ δεύτερη. Κ' ἡ δεύτερη σὰν προσδοκία ἀνάστασης μέσα στὴν πρώτη. Πότε ἀρχίζει ὁ αἰώνας μας; Πότε τελειώνει ὁ περασμένος αἰώνας; Οἱ χρονολογίαι δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μιὰ ὠφέλιμη σύμβαση. Ὑπάρχουν ἔργα ποῦ σπάρθηκαν στὸ δέκατο ἑνατο αἰώνα, γιὰ νὰ καρποφορήσουν στὸν εἰκοστό. Ἡ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων εἶναι τέτλια, ποῦ ἀνα-

γκάζονται γιὰ χρόνια πολλὰ νὰ ζοῦν ἀνάμεσα στοὺς ἐπίγονους καὶ δὲν προφταίνουν νὰ νιώσουν, πὼς εἶναι τὸ *σήμερα* καὶ καταναταίνονται ἐπίγονοι κιόλας καὶ τοῦτοι γιὰ κείνους ποῦ ἔρχονται γεμάτοι ἀδυναμία καὶ προσδοκία. Ἡ μιὰ γενιὰ σφηνώνεται μέσα στὴν ἄλλη, περπατοῦνε μαζί γιὰ ἕνα διάστημα καὶ δὲν περπατοῦνε βουβές. Ἄν ὑπῆρχε μιὰ *no man's land* σιωπῆς ἀνάμεσα στοὺς αἰῶνες, ἀνάμεσα στὶς γενιές, τὸ ἔργο τοῦ κριτικοῦ θὰ εἶταν πολὺ εὐκολότερο. Μὰ τέτλια *no man's land* δὲν ὑπάρχει κι οὔτε μπορεῖ, φυσικὰ, ἔστω καὶ συμβατικὰ, νὰ δημιουργηθεῖ.

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ μορφολογία τῆς ἐποχῆς κ' ὕστερα ν' ἀναζητηθεῖ τὸ βεβαιότερο πρόσωπό της. Καὶ μιὰ ποῦ θυμηθήκαμε τὸν περασμένο αἰώνα, θὰ πρέπει νὰ ποῦμε, πὼς βαρύτατη εἶναι ἡ κληρονομία ποῦ βρέθηκε ὑποχρεωμένος ὁ δικὸς μας νὰ κυβερνήσει. Ἐδῶ καὶ τριάντα καὶ εἴκοσι καὶ λιγότερα ἴσως χρόνια μιλοῦσαμε μὲ περισσὴ καταφρόνια γιὰ τὸ δέκατο ἑνατο αἰώνα: εἶταν κάτι τριμένο, ξεφτισμένο, παλιό, ἕνα σῶμα νεκρὸ. Μὰ τὰ περιστατικὰ μᾶς ἀνάγκασαν νὰ σιμώσουμε πιὸ πολὺ καὶ νὰ σκύψουμε μὲ περιέργεια καὶ συγκίνηση ἀπάνου σὲ κείνο τὸ σῶμα. Σήμερα, εἶναι διαφορετικὴ ἡ γνώμη μας: ὁ δέκατος ὄγδοος κι ὁ δέκατος ἑνατος εἶναι μεγάλοι αἰῶνες. Μακάρι κι ὁ δικὸς μας παρόμοιος νὰ κριθεῖ ἀργότερα!

Ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας, διάδοχος μιᾶς ἐποχῆς, ποῦ τὴν εἶπανε «ἐποχὴ τοῦ φωτισμοῦ», εἶναι, ἀνάμεσα στοὺς νέους καιροὺς, ὁ «εὐρωπαϊκὸς» αἰώνας ὁ κορυφαῖος. Ἡ Εὐρώπη ὀλάκερη, παρ' ὅλη τὴν ποικιλία καὶ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν προσώπων της, καὶ μάλιστα διατηρώντας τὴν «κατὰ τόπους» αὐτοτέλειά της, πορεύεται πρὸς μιὰ σύνθεση νέα, ποῦ τῆς ἐπιτρέπει καὶ τὴ βαθύτερη τοῦ ἑαυτοῦ της συνείδηση. Οἱ ναπολεόντιοι πόλεμοι, τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης, οἱ ἐθνικὲς ἀποκαταστάσεις, τὰ φιλελεύθερα κινήματα, ἡ ἔνταση τῶν ἀπολυτρωτικῶν ροπῶν, ὅπου δὲν εἶταν δυνατὴ ἡ ἄμεση καὶ καθολικὴ ἐθνικὴ συνοστέωση, ὁ ἀποικιακὸς ὄργασμος, τέλος, ἀποτελεσμα, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ τῆς στερεότερης ὀργάνωσης καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀκμῆς τοῦ κόσμου, ποῦ τὸν εἶπανε «ἀστικό», ἐπιτρέπουν ἀλληλογνωριμίες καὶ διεισδύσεις κι ἀνανεώσεις, ποῦ ἀποκατασταίνουν τὸ πρόσωπο τῆς Εὐρώπης στὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ του γνωρίσματα. Οἱ δυτικὲς, κυριότατα, χώρες, ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ἰταλία, ποῦ ἀποκατάστησε τὴν ἐθνικὴ της ἐνότητα, ἔχουν νὰ παρουσιάσουν μιὰ κοινὴ σχηματισμένη, ὀργανωμένη, μιὰ κοινὴ ποῦ νιώθει ἀσφάλεια καὶ δὲν ἀντικρῶζει τὰ μέλλον μὲ τρόμο. Κ' ἴσια ἴσια τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς ἀσφάλειας εἶναι τὸ σημάδι τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ αἰῶνα· ὁ ἄνθρωπος, ἀκόμα κι ἂν δὲ τὴ χαίρεται καταπῶς τοῦ ταιριάζει τὴ μέρα του, μπορεῖ

ν' ἀποθέσει τὴν ἐλπίδα τοῦ κάπου, μπορεῖ νὰ σχεδιάσει μὲ ἀνεση αὐτὸ ποῦ θὰ ἐπιχειρήσει ἀργότερα καὶ μονάχα τὴν τύχη νὰ φοβηθεῖ, δηλαδή τὴν ἀναποδιά τὴν ἀπρόβλεπτη.

Δὲν εἶναι τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰώνα ἡ κοινωνία Ἰδανική: στὴν Ἀγγλία πεζογράφοι σὰν τὸν Charles Dickens μαστιγώνουν, σὲ συγκινητικὰ μυθιστορήματα, τὴν κακομεταχείριση τῶν ἀποκληρωμένων τῆς ζωῆς καὶ τῆς τύχης, καταδικάζουν τὴν τυπικὴ καὶ παγερὴ μεταχείριση τῶν ὀρφανῶν, αὐτὴ τὴν ἐπαίσχυντη φιλανθρωπία, ποῦ δὲν εἶναι παρὰ ἡ κούφια καύχηση τῶν καλοζωισμένων: στὴ Γαλλία, ὁ Victor Hugo προσφέρει κάποια παρηγοριά στους κατατρεγμένους, γράφοντας τοὺς «Ἀθλίους» τοῦ μὲ τὴ γνώριμὴ του περισσόλογια καὶ μεγαληγορία: ὁ Balzac συνθέτει τὸν πολυπρόσωπο πίνακα τῆς «Ἀνθρώπινης κωμῆδίας» τοῦ κι ὁ Zola γίνεται μισητός, γιατί δὲν ἔχει τὸ αἶσθημα τῆς ἀηδίας κ' ἐπιχειρεῖ τὴ βαρυσήμαντὴ περιήγησή του μέσα στους βόθρους: στὴ Νορβηγία ὁ Ἑρρίκος Ίψεν σημαίνει τὴ νεκρικὴ καμπάνα τοῦ θεομοῦ τοῦ γάμου, ἔτσι ποῦ τὸν κατάντησε ἡ ἰδιοτέλεια κ' ἡ ὑποκρισία τῶν ἀνθρώπων: στὴ Ρωσία οἱ μεγάλοι ἐπικοί τῆς ἀφήγησης ἀρνιοῦνται στὸν ἄνθρωπο τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλει τὸν πόνο στὸν ἄλλο ἄνθρωπο. Παντοῦ ὑπάρχει ἓνα ἀποκαταστημένο, παγωμένο σχῆμα, ποῦ στέκει στὰ πόδια του καλά, λοιπὸν ἓνας βέβαιος στόχος, ποῦ οἱ ἄξιοι βρίσκουν τὸν τρόπο νὰ τὸν σημαδεύουν μὲ δύναμη—κ' ἐπίσης μὲ βεβαιότητα. Τὸ μυθιστόρημα εἶναι ἡ μεγάλη δόξα τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰώνα, ὄχι τοῦ εἰκοστοῦ.

Ἀκόμα καὶ τοῦτο, πὼς θὰ μπορούσαμε τότε καὶ εἰδολογικά, στὰ περισσότερὰ τῆς φανερῶματα, νὰ τὴ σπουδάσουμε τὴ γραμματεία τῶν τόπων καὶ τῶν λαῶν, χωρὶς νὰ χρειαστεῖ νὰ ὀδοιπορήσουμε ἀνάμεσα στὴ σύγχυση καὶ τὸ χάος, εἴταν ἓνα γερὸ ἀποκούμπι. Κ' εἶναι σωστὸ νὰ θυμηθοῦμε, πὼς ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας ἀνοίγει μὲ τοὺς νεοκλασσικούς καὶ προχωρεῖ μὲ τοὺς ρομαντικούς καὶ τελειώνει μὲ τοὺς ρεαλιστές, τοὺς ἱμπρεσιονιστές καὶ τοὺς συμβολιστές. Μορφές του σημαντικότερες μᾶς φαίνονται καὶ σήμερ' ἀκόμα πρωτοποριακές, νὰ ὁ κόμητας de Lautréamont, νὰ ὁ Arthur Rimbaud, νὰ ὁ Guillaume Apollinaire, τόσο ἄλλοι ἀκόμα. Δὲν εἶναι μιὰ σταματημένη, παλιὰ ἐποχὴ αὐτὸς ὁ αἰώνας. Εἶναι μιὰ ζωντανὴ παρουσία. Ζοῦμε ἴσαμε τώρα μὲ τίς ἰδέες του, μὲ τὰ ρεύματά του, μὲ τὰ βιβλία του, μὲ τὰ καλλιτεχνικά του ἐπιτεύγματα. Εἶναι ὁ αἰώνας τῆς ἄκρας ὀριμότητος τοῦ Goethe καὶ τοῦ Beethoven, ὁ αἰώνας τοῦ Keats καὶ τοῦ Shelley, αὐτοὶ σηκώνουν τὸ ἀνάστημά τους, ἀνάμεσα γῆς κι οὐρανοῦ, στὸ κατώφλι του. Εἶναι ὁ αἰώνας τοῦ Stendhal, τοῦ Baudelaire, ὁ αἰώνας τοῦ

Carlyle καὶ τοῦ Macaulay, ὁ αἰώνας τοῦ Chateaubriand καὶ τοῦ Lamartine, ὁ αἰώνας τοῦ Flaubert, ὁ αἰώνας τοῦ Πούσκιν καὶ τοῦ Ντοστογιέφσκου, τοῦ Goya, τοῦ Wagner. Εἶναι ὁ αἰώνας, ὁ κατάλογος θάταν μακρότατος, ἂν προχωρούσαμε πάρα πέρα, τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου.

Ἄς σταματήσουμε στὰ ὀνόματα τοῦτα καὶ μόνον, τὰ περισσότερα σημαδεμένα στὴν τύχη—κι ἂς ἀποφασίσουμε νὰ ρωτήσουμε, ἂν κατὰ κάποιο τρόπο τὰ ἔχει ἐξσντλήσει καὶ τὰ ἔχει «ξεπεράσει» ἡ ἐποχὴ μας. Καὶ τὸ ρῶτημα τοῦτο δὲν ὀρθώνεται μὲ τὴν πρόθεση τῆς κλασικοποίησης, ποῦ εἶναι ἡ πρόθεση τοῦ ἀριστοφυγῆματος, σ' ὄποιον καιρὸ καὶ σ' ὄποιο τόπο καὶ ἂν ἀνήκει. Μὰ μὲ τὴν πρόθεση τῆς ἀποκατάστασης μιᾶς ἄμεσης, ζωντανῆς καὶ θερμῆς ἐπαφῆς μὲ μιὰν ἄμεση παρουσία. Μπορεῖ ὁ Goethe νὰ χρειάζεται πότε πότε νὰ τὸν ξεσκονίζουμε καὶ στὴ βιβλιοθήκη μας καὶ στὴν ὑπαρξή μας. Μὰ ὁ Guillaume Apollinaire δὲν ἐθάφτηκε στὴ σκόνῃ ἀκόμα. Ἡ ποίησή του εἶναι μιὰ νέα ποίηση, μιὰ ποίηση δική μας, ὅσο κ' ἡ ποίηση τῆς στερνῆς στιγμῆς. Ἄν μὲ τὴ συνείδηση τοῦ συνόλου ἐπισκοπήσουμε ὅ,τι γερὸ μᾶς ἔχει κληροδοτήσει ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας, θὰ ἴδοῦμε, πὼς κατόρθωσε, ἀπὸ τὴν πρώτη ἴσαμε τὴ στερνὴ του μέρα, νὰ περάσει ὄλο τὸν κύκλο τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς πολυμορφίας. Ἄρχισε μὲ τοὺς ὀρθολογικούς τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ φιλοσοφία καὶ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ καὶ νὰ κατασταλάξει στους «μυστικούς» καὶ στὸ ἐνοραματικὸ μπερξονισμό. Ἄρχισε ἀπὸ τὴν «Ἀκαδημία», γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ καὶ τὴ ρεαλιστικὴ ζωγραφικὴ, τὸν Eugène Delacroix καὶ τὸν Courbet, καὶ νὰ καταλήξει στὸ Cezanne, τὸ Manet, τὸ Monet καὶ τὸ Renoir. Ἄρχισε ἀπὸ τοὺς νεοκλασσικούς καὶ τοὺς κλασικορομαντικούς τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ ἔμμετροῦ λόγου, γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ φουσκοθαλασσιὰ καὶ τὴν παρνασσιακὴ ἀκριβολογία καὶ τὸ ρεαλιστικὸ μυθιστόρημα καὶ νὰ κατασταλάξει στὴν ὑποβλητικὴ ἀσάφεια τῆς συμβολιστικῆς σχολῆς. Μᾶς πῆρε καὶ μᾶς ξανάδωσε πολλές φορές τὴν ψυχὴ ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας: ὁ ἄνθρωπος κορμί, ὁ ἄνθρωπος ψυχὴ, ὁ ἄνθρωπος νοῦς, ὁ ἄνθρωπος ἓνας, ὁ ἄνθρωπος κομμάτι τῆς ἀδιαιρέτης ἀνθρωποσύναξης. Περισσότερο καταπληχτικός, ἂν γίνεται, εἶναι ὁ πίνακας ποῦ συνθέτουν οἱ ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις κ' ἐφευρέσεις τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰώνα, αὐτὴ ἡ τεράστια προσπάθεια σπουδῆς τῶν φυσικῶν στοιχείων, ὑποταγῆς τῶν φυσικῶν δυνάμεων, δημιουργίας ἑνὸς κόσμου ἄλλου, τοῦ κόσμου, ποῦ ἴσαμ' ἓνα ὄριο, ἀρκετὰ προχωρημένο, εἶναι ὁ κόσμος μας σήμερα.

Παρ' ὄλους τοὺς ρομαντικούς λυγμούς, ποῦ φαίνονται σὰν ἀξεχώριστα συνταξια-

σμένοι με τὴν ψυχὴ τοῦ περασμένου τούτου αἰῶνα, παρ' ὅλους τοὺς ἀπελπισμοὺς τῶν πεισιθάνων, εἶναι ὀλοφάνερο, πῶς ὁ αἰῶνας αὐτὸς εἶχε πολλὴ πίστη στὸν ἑαυτό του. Εἶταν μιὰ ἀνθρώπινη συνείδηση, πού ἐξερευνοῦσε τὰ ὄρια τῆς καὶ ὀλοένα μακρινότερα τάβρισκε. Οἱ ρομαντικοὶ λυγμοὶ δὲν εἶναι κατὰ βάθος καὶ στὴ μεγαλύτερη ἔκτασή τους παρὰ ἢ ἔκφραση τῆς ἐρωτικῆς ἀπελπισίας. Τέτια ἔκφραση ἀποτελεῖ περιττὴ πολυτέλεια σήμερα, σχεδὸν βλαστήμια. Ὅταν ὅλα τὰ δέντρα τῆς γῆς στενάζουν ἀπὸ τὰ φάσματα τῶν κρεμασμένων ἀνθρώπων κι ὅταν οἱ ὀμαδικοὶ τάφοι, χέρια καὶ πόδια καὶ πλευρὰ καὶ κεφάλια κομματιασμένα, εἶναι ἓνας νόμιμος πιά καὶ συνηθισμένος τρόπος ταφῆς, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ξαδιάντροπος τουλάχιστο κείνος πού θρηνεῖ μιὰ χαμένη συνάντηση καὶ τὴν ὠραία περαστική, πού δὲ θὰ συντύχει στὰ βήματά του ξανά. Κι ὡστόσο, δὲν ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν οἱ τέτιοι ξαδιάντροποι. Κ' εἶναι, παρ' ὅλα, εὐτύχημα μέγιστο, πού δὲν ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν. Ὁ Byron ἐδῶ κ' ἐνάμιση αἰῶνα μποροῦσε νὰ δηλώνει δημόσια, πῶς ἔγραφε μόνο καὶ μόνο, γιὰ ν' ἀρέσει στὶς γυναῖκες. Ὅποιος θὰ ξεστομίζε σήμερα παρόμοια ὁμολογία, θὰ εἶταν καταδικασμένος σὲ γενικὴ καταφρόνια. Ἄλλοι καιροί, ἄλλα ἤθη! Ὁ Benjamin Constant, γράφοντας σήμερα τὸ φημισμένο βιβλίο του, θὰ εἶταν περίπου ἀκατανόητος. Κι ὄχι μονάχα ἐκεῖνος. Πολλοὶ θὰ εἶταν ἀκατανόητοι. Κι ὡστόσο, μετὰ τὰ βιβλία τους, ὄχι τοῦ Constant βέβαια, τῶν ἄλλων, τῶν περισσότερων, ζοῦμε ἀκόμα. Ὡστε μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι, πῶς ὁ δέκατος ἑνατος αἰῶνας ξεθώριασε σὲ κάποια σημάδια του, καὶ μάλιστα στὸ ρυθμὸ τῆς κοινωνικῆς του ζωῆς, μὰ δὲν ἔχει παλιώσει πέρα γιὰ πέρα. Βρίσκεται μέσα στὸ αἷμα μας, μέσα στὴν ἀνάσα μας. Καὶ δὲν πρέπει αὐτὸ νὰ τὸ λησμονοῦμε, ἂν ἐπιθυμοῦμε νὰ νιώσουμε σύριζα στὴν ψυχὴ μας τὴν ἰδιοτυπία τοῦ εἰκοστοῦ. Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια, τὰ πενήντα, πού ἐρευνοῦμε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι συχνά ν' ἀντικρύσουμε τὴ μορφή τῆ διπλῆ — κ' ὕστερα τὴν πολλαπλή, τὴν ἀπεριόριστα πολλαπλή. Νὰ ξεσκάλισουμε ὅ,τι ἀπομένει ζωντανὸ ἀπὸ τὰ περασμένα κι ὅ,τι ἀληθινὰ ζωντανὸ ἔχει δημιουργηθεῖ στοὺς καιροὺς μας.

Ἐπὶ ἄρχει μιὰ πορεία, με καθορισμένους σταθμούς. Μπορεῖ οἱ τεχνοτροπίες, οἱ σχολές, καθὼς τὸ εἶπανε τόσοι, νὰ μὴν ἀποτελοῦν ὀρόσημα βέβαια. Ἀποτελοῦν οἱ διαδοχικὲς μεταμορφώσεις τοῦ ἀνθρώπινου «γιγνεσθαι», αὐτὰ τὰ πρόσωπα πού κερδίζει ὁ ἄνθρωπος περνώντας ἀπὸ περιστατικὸ σὲ περιστατικὸ, μέσα στὴν ἀδιάκοπη κίνηση τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου. Γιατί καὶ μόνο τὸ ἀπλὸ γεγονός, πῶς, ἂν στραφοῦμε μισὸν αἰῶνα πίσω, δὲ θὰ συναπαντήσουμε τὸν ἑαυτό μας, μὰ κάποιους ἄλλους ἀνθρώπους, εἶναι ἀρκετὸ νὰ μᾶς

πείσει, πῶς κάτι ἄλλαξε, καὶ βαθύτατα μάλιστα, στὸ ἀναμεταξύ.

2. Ὁ δέκατος ἑνατος αἰῶνας εἶναι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, κ' ἓνας ἀναμφισβήτητος αἰῶνας τῆς ποίησης. Εἶναι ἐξίσου ἀναμφισβήτητος κι ὁ εἰκοστός; Ἄς μὴ λησμονοῦμε, πῶς πολλοί, ἐδῶ καὶ χρόνια πολλά, ἀναρωτήθηκαν ἤδη, ἂν ἡ ποίηση δὲν εἶναι μιὰ ὑπόθεση ξοφλημένη. Εἶταν τὰ χρόνια, πού ἡ μιὰ παράδοση ἔσβηνε κ' ἡ ἄλλη παράδοση, ἡ καινούρια, δὲν εἶχε ἀκόμα καταχτήσει τὸ χῶρο τῆς. Ἐκεῖνοι πού ἀναρωτήθηκαν εἶχαν τρομάξει ἀντικρύζοντας τὴ γοργότατη πρόοδο τοῦ μηχανικοῦ μας πολιτισμοῦ, τὴν εἰσβολὴ τῆς πραγματικότητας στὶς περιοχὲς τῆς πιδ ἀπίστευτης φαντασίας, τὸ ξάπλωμα τοῦ πνεύματος, πού τ' ὀνομάτισαν «πραχτικό», τὴν καταδυνάστευση τῆς ποιότητος ἀπὸ τὴν ποσότητα. Εἶχαν τρομάξει διαπιστώνοντας, πῶς ὁ ἔρωτας, πηγὴ αἰώνια κι ἀστείρευτη τοῦ λυρικοτέρου οἴστρου, εἶχε καταντήσει πολὺ πεζή, πολὺ ἀγοραία καὶ πολὺ τυπικὴ καὶ ἀχρωμὴ κι ἀδροση ὑπόθεση. Πῶς ἡ γυναῖκα ἔπαιρνε τὴ θέση τοῦ ἄντρα, γινόταν καὶ κείνη ἓνας νοὺς πραχτικός, ὄχι μιὰ δυσκολοπλησίαστη ὑπαρξη. Καί, τὸ χειρότερο, πῶς ὁ εἰκονοκλαστικὸς ἄνεμος σύντριβε τὶς πλάκες τοῦ νόμου καὶ δὲν ἔστηνε στὸν τόπο τους κάποιες ἄλλες γιὰ ὄλους κι ἄφηνε λεύτερους τοὺς πιδ ἀκαταλόγιστους φανατισμοὺς καὶ τὸ πιδ δυσκολοκυβέρνητο χάος. Καὶ κάπως ἀλλιώτικα, τέλος, ὀλοφάνερο εἶταν, πῶς ἡ ποίηση ἔχανε ὀλοένα καὶ περισσότερο τοὺς πιστοὺς τῆς, πῶς δὲν εἶταν πιά μιὰ ἀνάγκη ὁ ποιητὴς αἰσθανόταν συχνά, πῶς ἀπόμεινε μόνος στὴν ἐρημιὰ νὰ φωνάζει, ἀναίτια κι ἀδικαίωτα νὰ φωνάζει. Κι ὅσο δυνάμωνε ὁ κριτικὸς λογισμὸς, τόσο ἀδυνατίζε τὸ λυρικὸ ἀνάβρυσμα. Λοιπόν, ψυχομαχοῦσε ἢ ποίηση ἀπροστάτευτη.

Ἡ παράδοση πού πέθαινε κάτεχε κάποια δύναμη, καὶ στὸν ἀλλόκοτο τοῦτον αἰῶνα, νὰ προκαλεῖ τὴν τυχαία συγκίνηση. Ἡ παράδοση ἢ καινούρια στένευε πεισματικά ἀπὸ μόνη τῆς τὸν κύκλο τῶν μυημένων, προκαλοῦσε τὴν κοινὴ εὐαισθησία μετὸν ὀμότερο κ' ἐρεθιστικότερο τρόπο, γκρέμιζε πίσω τῆς τὰ γεφύρια, ὅλα τὰ γεφύρια, καὶ μονολογοῦσε ἀπελπισμένη. Μάταιο καὶ παράκαιρο δειχνόταν ἔτοι τὸ ἔργο τῆς. Τὸ κοινὸ προσπερνοῦσε ἀδιάφορο τοὺς ποιητικούς νεοτερισμοὺς, τὸ κοινὸ, στὰ πλατύτερα στρώματά του, ἔχει στρέψει καὶ σήμερα τὴ ράχη πρὸς τὴν ποίηση. Πάνε πιά οἱ καιροί, πού οἱ στίχοι τοῦ Lamartine καὶ τοῦ Alfred de Musset εἶταν τὸ λάφυρο τῆς κοινῆς εὐαισθησίας! Πού εἶταν καὶ κάποια κτύχηση, ἐπιτέλους, τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ποιητὴς! Πῶς νὰ ἐπιζήσει, λοιπόν, σὲ μιὰ τέτια πολιτικὴ παγωνιά ὁ ἀχραντος λόγος τῆς ποίησης, πῶς ν' ἀποχτήσει ἀξία μιὰ πράξη ὀλότελα ξένη πρὸς τὴν ὀλόγουρα

πραγματικότητα, μιὰ προσφορά, πού δέν ἐρχόταν νά ικανοποιήσει καμιάν ἀπαιτήση ;

Κι ὥστόσο, νά πού περάσανε χρόνια καί χρόνια κι ὄχι μονάχα δέν ἔχει πεθάνει ἡ ποίηση, μὰ καί κανένας δέν ἀποφασίζει πιά νά προμαντέψει τὸ θάνατό της. Βέβαια, τὸ κοινὸ πού τὴν προσδέχεται σήμερα εἶναι καταπληχτικὰ λιγοστό. Καί δέν εἶναι ὁ φταίχτης ὁ μοναδικὸς τὸ κοινὸ. Εἶναι κ' ἡ παράδοξη γλώσσα κι ὁ ρυθμὸς ὁ παράδοξος κ' ἡ ὑφή ἡ ἀσυνήθιστη, πού ἀποκαρδιώνει ὄσους δέν ἔχουν τὴν ἀντοχή καί τὸν πόθο νά παρακολουθήσουν τὸν ποιητὴ στὴ φαινομενικὰ παράλογη περιπέτειά του.

Ἄπο τὰ 1901 ἴσαμε τὰ 1950 ἡ ποίηση πέρασε κρίση βαρύτατη. Μὰ καί ποιά ἐκδήλωση τοῦ ἀνθρώπου δέν πέρασε ἀνάλογη κρίση ; Οἱ καθιερωμένοι ποιητικοὶ «τόποι» ἀποδείχτηκαν ἀνίκανοὶ νά ἐκφράσουν τὴν ψυχὴ τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα. Οἱ πολὺλογες φουσκοθαλασσιές τῶν ρομαντικῶν ξέφτισαν καί κατάντησαν καταγέλαστες. Ὁ ἐρωτικὸς ὀλοφυρμὸς ἀτόμεινε ἄδεια φωνή. Ἀκόμα καί κείνο τὸ ὑποβλητικὸ μισόφωτο τῶν συμβολιστῶν, ἡ μουσικὴ πλήξη, ἡ ζωγραφικὴ ἀνία, ὁ φευγαλέος τόνος, ἡ ἀποσιώπηση, ἡ σιγαλὴ μελαγχολία δέν εἶταν πιά σὲ θέση νά ικανοποιήσουν ἕνα κόσμον, πού τὸν κυβερνοῦσε ὁ βαρὺβροντος γδοῦπος τῆς μηχανῆς, ἕνα κόσμον πού χρειάστηκε νά παλαίψει ξανά κι ἀπαρχῆς γιὰ τὴν ὄλη του ὑπαρξή. Ὁ Paul Verlaine μποροῦσε νά θρηνεῖ, στὸν καιρὸ του, τὰ φύλλα τοῦ φθινοπώρου, ὁ Van Lerberghe νά δοξολογεῖ τὴν ὀμορφιά τῆς γυναίκας μὲ ἀβρὴ περιπάθεια, ὁ Rodenbach νά παρακολουθεῖ τὰ κορίτσια τῶν παρθεναγωγείων τῆς Φλάντρας, πού μηρύκαζαν, κάθε Κυριακὴ ἀπομεσήμερο, τὸν ἴδιο περίπατο κάτου ἀπὸ τὴν ἴδια ὀμίχλη, σιμὰ στὰ ἴδια στεκάμενα νερά κι ὁ Henri de Régnier νά δανεῖζεται ἀπαλὲς καί τρισευγενικὲς στροφές ἀπὸ τὸ μурμουρίσμα τοῦ λησμονημένου ἀναβρυτήριου στὸ μισοκοιμισμένο πάρκο.

Ἰσαμε τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον ὄλα τοῦτα μποροῦσαν νά ἐλπίζουν κάποια πλατύτερη καθιέρωση. Μ' ἀπὸ τὴν ὥρα πού οἱ κάμποι τῆς Φλάντρας γέμισαν σπαραγμένα καί σακατεμένα νιάτα, ἀπὸ τὴν ὥρα πού οἱ ἄνθρωποι κατάντησαν οἱ τυφλοπόντικοι τῶν χαρακωμάτων καί μιὰ συνθήκη εἰρήνης μετέωρης ἦρθε, ὄχι νά ἐξαφανίσει, νά ἐπιτείνει τὸ χάος, ἀπὸ τὴν ὥρα, τέλος, πού κάποια καινούρια ὀρόσημα τοποθετήθηκαν καί μιὰ βαθύτατη ἠθικὴ καί πνευματικὴ κρίση ἄρχισε νά καταπονεῖ τίς ψυχές καί τὰ πνεύματα, εἶταν φυσικότατο κι ὁ λόγος ὁ λυρικὸς νά αἰσθανθεῖ τὸν ἀντίχτυπο. Οἱ ποιητὲς πού ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ δέκατο ἕνατο αἶώνα, γιὰ νά περάσουν στὸν εἰκοστό, εἶταν ὑποχρεωμένοι νά συνεχίσουν τὸ ἔργο τους, νά ὑπηρετήσουν, μὲ τὸν τρόπο τους ὁ καθένας, εἴτε τὴν παράδοση τὴν

καθολικότερη εἴτε καί τὴν ἀτομικὴ τους παράδοση. Ἐκεῖνοι καλλιεργοῦσαν τὸ λόγο, χωρὶς νά πολυγνιάζονται γιὰ τὰ νέα συνθήματα· κ' οἱ πιὸ προικισμένοι ἀνάμεσά τους, κ' οἱ πιὸ ζωντανοί, δέν ἔδειχναν, πὼς εἶταν ξεκομμένοι ἀπὸ τοὺς νέους καιροὺς. Μὰ οἱ ἄλλοι, τὰ «παιδιὰ τοῦ αἰώνα» ; Ἔπρεπε νά σπείρουν στὸν ἄνεμον καί νά θερίσουν ἀνέμους. Ἀναζητοῦσαν μιὰ ἔκφραση, τὴν ἔκφραση τῆ δικῆ τους, τὴν ἔκφραση τοῦ καιροῦ, πού εἶταν ὁ δικὸς τους καιρὸς. Μὰ δέν τὸ θέλησαν μήτε στιγμή ν' ἀποφασίσουν, πὼς ἡ ποίηση πέθανε πιά καί πὼς ὀλάκερη ἡ ἀγωνία τοῦ πνεύματός των δέν εἶταν παρὰ μιὰ θλιβερὴ τυμβωρυχία. Ἔτσι, ἡ νεότερη ποίηση παρουσιάζεται, ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη, σὰ μιὰ πορεία στὴ μοναξιά. Κάποιοι φανατικοὶ σταυροφόροι, ἀνάμεσα σ' ἕνα κόσμον, πού δείχνει, πὼς δέν τοὺς χρειάζεται, συνεχίζουν μὲ πείσμα καί πίστη τὴ διακονία τῆς ποίησης. Κι ὄταν ἔχει αὐτὸς ὁ αἰώνας, ὁ μισός, ὁ ἀναστατωμένος, νά προσθέσει στὴ στήλη τὴν ἀστραφτερὴ τῆς ἀθανασίας ὀνόματα σὰν τοῦ Rilke, τοῦ Remy, τοῦ Thomas Eliot, τοῦ Lorca, τοῦ Ezra Pound, τῶσων ἄλλων ἀκόμα, θὰ εἶναι τουλάχιστον παράλογο καί νά ξεστομίζουμε κὰν τὴ βλαστήμια, πὼς εἶναι ἡ ποίηση μιὰ χαμένη ὑπόθεση.

Χαμένη ὑπόθεση δέν εἶναι. Μονόλογος χωρὶς ἀνταπόκριση μπορεῖ, σὲ κάποια κλίματα, νά θεωρηθεῖ. Κι ὥστόσο, αὐτὸς ὁ μονόλογος ἐκφράζει τὰ βαθύτερα καί τὰ τιμιότερα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ αἰώνας μας, ἴσαμε τώρα τουλάχιστον, δέν εἶν' ἕνας αἰώνας εὐτυχισμένος. Γενιὲς καί γενιὲς ξόδεψαν τὴ δύναμή τους, τὴν εὐφυΐα τους, τὴν καρτερία τους, τὴν ἐλπίδα τους, γιὰ νά πλάσουν, ψηλότερο ἀπὸ τ' ἀνάστημα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀτσαλένιο ἄγαλμα, πού ἐξουσιάζει τὴν ἐποχὴ μας. Καί βρεθήκαμε μεις ξαφνικὰ περίτρομοι καί γυμνοὶ κάτου ἀπὸ τὸν ἴοιο τοῦ θανάτου, πού ρίχνει ὀλόγυρά του τὸ ἄγαλμα τοῦτο. Μέσα σ' αὐτὸν τὸν ἴοιο ἦρθε καί ν' ἀνθοβολήσει καί νά καρπίσει τὸ δέντρο τῆς ποίησης !

Ὁ αἰώνας μας εἶναι ἐπίσης ἕνας αἰώνας χωρὶς κομψότητα, χωρὶς ἀβρότητα, χωρὶς χάρη. Τέτια εἶναι κ' ἡ ποίησή του.

Ὁ αἰώνας μας, τέλος, ἀκόμη καί στὴν πιὸ ἀνατριχιαστικὴ του βαρβαρότητα, κατέχει πολὺ περισσότερὴ εἰλικρίνεια ἀπὸ πλῆθος ἄλλους αἰῶνες. Εἰλικρινέστερη εἶναι κ' ἡ ποίησή του. Αὐτὸ πού ἄλλοτε εἶταν ἡ νόμιμη «καλλιτεχνικὴ ἀπάτη», παρὰ νόμον κι ἀσυνταίριαστο σήμερα δείχνεται. Εἴμαστε πολὺ δυστυχισμένοι, πού δέν τὸ κατορθώνουμε πιά νά ὀνειρευτοῦμε, πού δέν τὸ κατορθώνουμε, οἱ πολλοί, νά πιστέψουμε, πού δέν τὸ κατορθώνουμε, οἱ πιὸ πολλοί, νά ἐλπίσουμε. Μὰ ὄλα τοῦτα δέν εἶναι τ' ἀναγκαῖα ἐντάφια τοῦ λόγου τοῦ λυρικοῦ. Εἶναι τὰ δεδομένα μόνο, πού ἐπιτρέπουν μιὰ καινούρια καί ὀποτίμηση καί

καταξίωση τῆς ποίησης, πού ὀδηγοῦν σέ μιὰ νέα μορφή. Τὸ πιὸ ἀκριβὸ καὶ τὸ πιὸ ἀμετάθετο εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς ποίησης. Καὶ θὰ πρέπει νὰ μὴ μᾶς ξεφύγει ἡ διαπίστωση, πῶς, παρ' ὅλα, καὶ παρ' ὅσο τὸ χάος ἐπεκτείνεται, ἡ ἐκφραση ἀπομένει μοῖρα ἀναπόφευκτη τοῦ ἀνθρώπου. Κι ὄχι μονάχα ἡ ἐκφραση, ἔτσι γενικὰ καὶ ἀόριστα, μὰ κ' ἡ εἰδικότερη κείνη ἐκφραση, πού εἶναι ὁ καρπὸς τῆς λυρικῆς διάχυσης, τῆς λυρικῆς μέθης.

Θὰ εἶταν μάλιστα σκόπιμο νὰ προστεθεῖ, πῶς σπανιότατα, στὴν ὅλη ἱστορικὴ του διαδρομὴ, εἶχε νὰ πεῖ τόσα πολλά ὁ ἄνθρωπος καὶ σπανιότατα ἄλλοτε βρέθηκε σὲ τόση δυσχέρεια νὰ τὰ πεῖ. Ἄν στοχασθοῦμε, γιὰ μιὰ στιγμή, τὸ ἀδύνατο: τὸν ἄνθρωπο αὐτονομημένο ἀπὸ τοὺς δυὸ ἀντικειμενικοὺς κόσμους, τὸν ἕνα πού βρέθηκε χωρὶς τὴ θέλησή του δημιουργημένος καὶ τὸν ἄλλο, πού ἔπλασε μόνος του, ἂν τὸν στοχασθοῦμε σὰ μιὰ γυμνή συνείδηση περιπλανώμενη μέσα στὸ σύμπαν κι ἀκατανόητη μέσα στ' ἀκατανόητα καὶ καταπληγωμένη καὶ καταδικασμένη κι ἀπελπισμένη, θὰ μᾶς καταπλήξει ὁ λυρικός ἀμητός, πού θὰ συντύχουμε, αὐτὸ τὸ τεράστιο ἀποταμίευμα, μήτρα ἀθάνατη τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Οἱ «παρραπορευόμενοι» μπορεῖ νὰ κουνήσουν τὴν ὥρα τούτη περιπαιχτικά τὸ κεφάλι. Μὰ τὸ δίκιο δὲ θὰ βρίσκεται μὲ τὸ μέρος τους. Ἡ ποίηση εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἐκφραση κ' ἡ παντοτινὴ.

3. Μὰ ποιά ποίηση, τέλος; Ἡ ὅποια ποίηση! Κ' εἶναι φαινόμενο ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ τοῦ καιροῦ μας ἡ ἀνατοποθέτηση τῶν συνόρων ἀνάμεσα στὰ εἶδη τοῦ λόγου καὶ κάποτε κάποτε ἡ ὀλοκληρωτικὴ κατάργηση τῶν συνόρων. Ἄς πάρουμε τὰ περιστατικὰ μὲ τὴ σειρά τους. Ἄς θυμηθοῦμε καὶ πάλι, πῶς ὁ δέκατος ἕνατος αἰώνας παράδωσε, κληροδοσιὰ βαρυσήμαντη, στὸν εἰκοστὸ τὸ ρεαλιστικὸ, τὸ νατουραλιστικὸ καὶ τὸ ψυχογραφικὸ μυθιστόρημα. Καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα παραδίνει στὸ δευτέρου τοῦ μισοῦ τὸν ἐσωτερικὸ μόνολογο καὶ τὸ λυρικὸ μυθιστόρημα. Ἡ ἀφήγηση ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Balzac, τὸ Flaubert, τὸ Zola καὶ τὸ Guy de Maupassant, γιὰ νὰ καταλήξει στὴ Virginia Woolf, στὸν Joyce, στὸν Kafka, περνώντας μὲς ἀπὸ τὸν ἀλκοολισμό τῆς ψυχολογικῆς λεπτομέρειας τοῦ Marcel Proust.

Οἱ φυσιογνωμίες, πού μνημόνεψα, παραλείποντας τόσες ἄλλες, σὲ μιὰ γοργὴ ἀπαρίθμηση, δὲ θέλουν ἄλλο νὰ δείξουν παρὰ τὸ πῶς καὶ στὸ πολυδύναμο τοῦτο εἶδος, πού εἶναι τὸ μυθιστόρημα, οἱ πλάκες τοῦ νόμου εἶναι συντριμένες. Οἱ ἐπίγονοι κ' οἱ ἀνανεωτὲς τῆς παράδοσης, καὶ μ' ὄλο τὸ δίκιο τους, δὲ λείπουν. Τυπώνονται σωρὸ καὶ σήμερα τὰ τυπικὰ πραγματολογικὰ ἢ ψυχογραφικὰ μυθιστορήματα καὶ ξεχωρίζουν μέσα σὲ δαῦ-

τα δημιουργοὶ κορυφαῖοι. Μὰ τὰ μυθιστορήματα πού πιὸ δικαιωματικὰ ἐκφράζουν τὴν αἰσθητικὴ ροπὴ τοῦ καιροῦ εἶναι ἄλλα. Εἶναι τὰ κείμενα κείμενα, ὅπου ξανοίγεται καὶ διαχύνεται ἡ ψυχὴ κ' ἡ ὑπόκωφή τῆς λαχτάρρα, τὰ πολυπρόσωπα καὶ πολυσάλευτα κείμενα, τὰ γεμάτα συχνὰ ἀμφιβολία καὶ δισταγμὸ καὶ μεθύσι, τὰ γεμάτα στοχασμὸ καὶ ποίηση, τὰ τρόπαια τοῦ δημιουργικοῦ οἴστρου, πού δὲ νιάζεται γιὰ τὴν καθορισμένη καὶ τυποποιημένη μορφή καὶ πού ἄλλο δὲν πασκίζει παρὰ νὰ ξεσπάσει καὶ νὰ ἐξουσιάζει καὶ νὰ καταλύσει τὰ τεῖχη. Ὡστε κι ἂν ἀκόμα θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ, πῶς ὁ σίγος ἔχει πεθάνει, γιὰ τὴν ποίηση, τὸ λόγο τὸ λυρικὸ θὰ εἶταν ἀστήριχτο νὰ ὑποστηριχτεῖ παρόμοια θέση. Μέγιστο τμήμα τῆς πεζογραφίας, κι ἀπὸ τὰ πιὸ ὀρθόδοξα μάλιστα, ἔχει καταποντιστεῖ μέσα στὴ λυρικὴ θάλασσα. Γιατί ἡ ποίηση εἶναι ἡ προσφορότερη ἐκφραση γιὰ ὅ,τι ἀστάθμητο καὶ μετέωρο καὶ κυμαινόμενο θέλουμε νὰ ποῦμε. Ἐτσι, τὸ λυρικὸ πεζογράφημα, πού τὸ καλλιεργούσαν ἄλλοτε μετὴ τὴ διάθεση τοῦ ἐρασιτέχνη μερικοὶ εὐαίσθητοι, ἔγινε πιά μιὰ νόμιμη μοῖρα τῆς πεζογραφίας. Ὁ ἐσωτερικὸς μόνολογος εἶναι στὸ μεγαλύτερό του διάστημα καὶ συχνὰ στὴν οὐσία του ἕνας μόνολογος λυρικός. Ἡ περιγραφή, αὐτὴ ἢ ἄλλοτε ἀποστειωμένη ἐξεικόνιση τοῦ πραγματικοῦ, κατάντησε καὶ τούτη, λάφυρο τῆς λυρικῆς φαντασίας. Δὲν εἶναι πιά τὸ ἀντικείμενο, αὐτὸ καθαυτὸ, πού ἐνδιαφέρει, εἶναι ἡ προβολὴ τῆς ἀτομικῆς ἢ τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς ἀπάνου του. Ὁ διάλογος, γεμάτος ἀποσιωπήσεις, λογικὰ χάσματα, ἀναδιπλώσεις, ἀμφιβολίες, σὲ μέγιστο μέρος τῆς νεοτερικῆς πεζογραφίας ἀπόχτησε στοιχείωση καὶ ὑψὲ λυρικὴ. Ὁ εἰκοστὸς αἰώνας εὐκόλυνε τοὺς μοργανατικὸς γάμους τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν. Κ' ἡ ποίηση στάθηκε μιὰ εὐνοημένη μελλονύμφη σὲ τούτους τοὺς γάμους.

Μὰ ποιά ποίηση, θ' ἀναρωτηθοῦμε καὶ πάλι; Ποιὸ εἶναι τὸ γνώρισμα τὸ χαρακτηριστικότερο τοῦ λυρικοῦ λόγου, πού ξεκίνησε ἀπὸ τις ὑστεροσυμβολιστικὲς σχολές, γιὰ νὰ κατασταλάξει, τὴ στερνὴ τούτη ὥρα, στὶς μεθυπερρεαλιστικὲς; Ὁ ρομαντισμὸς εἶχε κληροδοτήσει στὸ συμβολισμὸ τὴ ροπὴ πρὸς τὴν περισσολογία, τὴ ρηχὴ ψευτοφιλοσοφία, τὴ ρηχὴ αἰσθηματικότητα, τὴ γλυκερή, τὶς μεγάλες φωνές, αὐτὴ τὴ φουσκοθαλασσιὰ τῆς διάχυσης. Ὁ συμβολισμὸς κληροδότησε στοὺς μετασυμβολιστὲς καὶ στοὺς νεορομαντικοὺς τὴ συνείδηση τῆς διάθεσης, τῆς ἀτμόσφαιρας, τὴ λατρεία τῆς σιωπῆς, τὴν ὑποβλητικὴ μουσικότητα, τὴν προτίμηση πρὸς τὸ ἐλάχιστο. Ἀποθέωσε τὸ λιγόστιχο ποίημα, τὸ ποίημα χωρὶς θέμα, χωρὶς ἠρωισμό, χωρὶς κραυγὴ. Ὁ ρομαντισμὸς ἀφανίστηκε μέσα στὸν ἴδιου τοῦ τὸν πάταγο. Ὁ συμβολισμὸς τελματώθηκε στὴ σιωπὴ του. Μὰ, ἐνῶ ἡ κληροδο-

σιὰ τοῦ ρομαντισμοῦ στάθηκε γιὰ τὸ συμβολισμό ἀχρηστο φορτίο, πού τὸ ἀπόριξε τοῦτος πεισματικά, ἢ κληροδοσιὰ τοῦ συμβολισμοῦ καὶ τῆς παράλληλῆς του τέχνης, πού «παρασυμβολιστική» θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ποῦμε, εἴταν ἕνας πολῦτιμος θησαυρός, πού ἀκόμα καὶ προσπερνώντας τον δὲν τὸν ἀγνόησε πέρα γιὰ πέρα ἢ νεότερη ποίηση. Στὸ βάθος βάθος ἢ ποίηση τοῦ συμβολισμοῦ δὲν εἴταν παρὰ ἕνας ἐσωτερικός μόνολογος, γεμάτος ρυθμός, μουσικὴ καὶ λέξη νοημένη στὴν ἀληθινὴ καὶ καταγωγὴ κι ἀρμολογίᾳ της.

Δάσκαλος τῆς σχολῆς, ὁ Stéphane Mallarmé, δογματίσει, πὼς τὸ ποίημα πλάθεται μὲ τίς λέξεις μονάχα καὶ μιὰ σειρά λέξεις, μὲ μαστοριά καὶ διακριτικὴ ἱκανότητα πολὺ γυμνασμένη τοποθετημένες, εἶναι. Τὸ ἴδιο πίστευε κι ὁ Valéry. Ὁ Rimbaud κατάντησε στὴ λεχτικὴ καὶ φραστικὴ ἀκροβασία. Μὰ ὁ συμβολισμός δὲν εἴταν μόνον μουσικὴ ποίηση, εἴταν καὶ ποίηση ζωγραφικὴ. Ἡ συνείδηση τοῦ γραφικοῦ στοιχείου ἀποτελέσει μιὰ ἀπὸ τίς θεμελιακὰς του συνειδήσεις. Εἶδα τὸ περίγυρο, τὴν πολιτεία καὶ τὴ φύση, καὶ περισσότερο τὴν πολιτεία παρὰ τὴ φύση καὶ, τέλος, τὴ φύση μὲ τὰ μάτια τῆς πολιτείας καὶ σύνθεσε μερικὰς ἱμπρεσιονιστικὰς εἰκόνες, βροχερὰς καὶ θαμπὰς τίς περισσότερες. Ὁ συμβολισμός εἶναι ἢ ποίηση τῆς συννεφιάς καὶ τῆς βροχῆς. Καὶ μιὰ πρώτη ριζικὴ διάσπαση στὴν καθιερωμένη ἔκφραση. Ἰσαμε τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, ὁπότε δὲν ἔχει ἀκόμα οὐσιαστικὰ ἀρχίσει ὁ εἰκοστός αἰώνας, ἢ ποίηση θρέφεται μὲ τὰ ὑποδείγματα καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ συμβολισμοῦ, ἢ πῶς προχωρημένη τουλάχιστον ποίηση. Κ' εἶναι ἢ «δεσπότησα» διάθεσὶς τῆς μαλακῆς, χαμηλῆς, ἀρρωστημένης ἀκόμα σὲ κάποια φανερῶματά της. Μὰ ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος στάθηκε μιὰ φοβερὴ ἐμπειρία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση. Κι' ὁ πρῶτος μεταπόλεμος, αὐτὴ ἢ μετέωρη εἰρήνη, πού γεννοβολοῦσε, τὴ μιὰ ὕστερ' ἀπ' τὴν ἄλλη, τίς ἀφορμὰς τῶν νέων πολέμων.

4. Ἡ κατάλυση τῶν παλιῶν εἰδώλων, ἢ ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη νὰ στηθοῦν στὴ θέση τῶν γκρεμισμένων θεῶν κάποιοι ἄλλοι καὶ συχνὰ ὅποιοι καὶ νάταν, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ μὴν ἀπομείνει ὁ ἔρμος ὁ ἀνθρώπος χωρὶς θεοῦς, ἢ χαοτικὴ ἀμφιβολία κι ὁ προσδευτικὸς σκεπτικισμός, πού ξεθεμέλιωσε τίς βεβαιότητες, ὁ πόνος τοῦ ἀνθρώπου ὁ ἀδικαίωτος, ἢ ξεγελασμένη ἐλπίδα καὶ τὸ φρικαλέο ἀντίκρουσμα τοῦ θανάτου, πού μεταμορφώθηκε σὲ παράφορο πόθο ζωῆς, τὸ σπάσιμο τῆς ἠθικῆς ἐθιμοταξίας, μιὰς ἠθικῆς, ἐπιτέλους, πού μπορεῖ νὰ μὴν εἴταν ἢ ἄριστη, μὰ ὅπωςδήποτε κάτεχε τὴν ἀρετὴ τῆς ἀσφάλειας, κ' ἢ γοργὴ ἀνάπτυξη, ἑνὸς μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, πού μέρα τὴ μέρα καὶ πληρέστερα γινόταν ἕνας πολιτι-

σμός χωρὶς ψυχὴ, ἐδημιούργησαν ἕνα ὁλοτελὴ διαφορετικὸ ἐσωτερικὸ ὑπέδαφος, ἕνα κόσμον ἐσωτερικόν, πού δὲν εἴταν πιά ὁ κόσμος τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα. Κ' εἴχε τὸ δικαίωμα κι ὁ κόσμος τοῦτος νὰ κερδίσει τὴν ἔκφραση τῆς δικῆς του. Θὰ εἴταν τουλάχιστον ἀλλόκοτον νὰ θελήσουμε νὰ ἐπιβάλλουμε, σὲ μιὰ τέτια περίπτωσι, τοὺς παλιοὺς φθαρμένους τρόπους. Ἡ ρομαντικὴ αἰσθηματολογία ἀνταποκρινόταν στὴν ἰδιαίτερη φύση τοῦ ρομαντικοῦ ἔρωτα, σὲ μιὰ διαφορετικὴ συνείδηση τῆς γυναίκας καὶ σὲ μιὰ διαφορετικὴ γυναίκα. Κ' ἢ χαμηλόφωνη μελαγχολία τοῦ συμβολισμοῦ σ' ἕνα κατασταλαγμένον πολιτισμό, πού εἴχε καταχτήσει κάποιες ἀκράϊες, ὄριακὰς, θὰ μπορούσαμε μαθηματικὰ νὰ τίς ποῦμε, λεπτότητες· ὁ συμβολισμός εἶναι ἢ τέχνη τῆς παρακμῆς μιᾶς κοινωνίας, μιὰ ἔκφραση κούρασης. Ἡ φημισμένη «φυγὴ» του δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὁμολογία ἀπαυδημοῦ. Καὶ γιὰ τοῦτο εἶναι τόσο ἀφθονοὶ στὸν καιρὸ του οἱ λεπταίσθητοι, οἱ ἀναιμικοί, οἱ ἀποκαμωμένοι, οἱ ἀνάιτια μελαγχολικοί, ὅσοι καταπονοῦνται ἀπὸ τὴν καθημερινότητα, τὴν πεζότητα, ἀπὸ τὴ μονοτονία τοῦ σήμερ' αὔριο, κι ἄλλο δὲν ἐπιθυμοῦν παρὰ τὴ μετατόπιση, τὴ «φυγὴ», αἴτημα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου πού προβάλλεται στὸν ἔξωτερικόν.

Γλυκύτατα εἶναι τ' ἀναδόματα τῆς ποίησης τούτης τῆς φθινοπωρινῆς. Μὰ θεμελιακὰ ἀντιφέρονται σὲ ὅ,τι ὁ εἰκοστός αἰώνας καὶ νοεῖ καὶ συναισθάνεται καὶ ποθεῖ. Καὶ νὰ πού μπορούμε νὰ σημαδέψουμε τώρα τὸ πρῶτον καὶ κύριον χαρακτηριστικόν τῆς ποίησης τοῦ καιροῦ μας καὶ νὰ τὴν ποῦμε *ποίηση τῆς ἀγωνίας, δραματικὴ*. Ἄς μὴν ἀφήσουμε νὰ μᾶς παραπλανήσουν οἱ φωτεινοὶ τόνοι, οἱ ἠρωικὰς ἐξάρσεις, οἱ θριαμβευτικοὶ ἀλαλαγμοί, οἱ προσχεδιασμέναις αἰσιοδοξίαις, οἱ ἀτομικὰς, τέλος, καὶ γιὰ τοῦτο μοναδικὰς κατὰ τόπους, ἀπολυτρώσεις. Θεωρημένη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν συνόλων ἢ νεότερη ποίηση δὲν εἶναι παρὰ μιὰ κραυγὴ: ὑπάρχει μέσα της πολὺς πόνος, πολὺς δισταγμός κ' ἢ εἰκονοκλαστικὴ τῆς διάθεσης δὲν εἶναι παρὰ μιὰ φοβερὴ διαμαρτυρία. Εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε μὴ, τὸ βέβαιον εἶναι, πὼς ἢ πέρα γιὰ πέρα ἐξατομικευμένη ποίηση μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ ἀξιοπεριέργη ἢ καὶ ἀξιοθαύμαστη μοναδικότητα, μὰ δὲν ἀποκρίνεται σὲ καθολικότερα αἰτήματα κ' εἶναι γιὰ τοῦτο ἀπὸ τὸν κοινὸν ἀπαράδεχτη. Οἱ καιροὶ δὲν ἐπιτρέπουν τίς μονομέρειες. Καί, μολονότι ἀπομένει ἀναφαίρετον πάντα δικαίωμα τοῦ δημιουργικοῦ νοῦ ν' ἀντλήσει τὴν ἔμπνευσή του ἀπ' ὅπου θέλει, ἢ τελικὴ του δικαίωση δὲ μπορεῖ νὰ προκύψει πέρ' ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη, ἔστω, δυνατότητά του τῆς ἐπαφῆς μὲ τὴ σπαραγμένη καρδιὰ τῶν ἀνθρώπων.

Ἄν ἐπισκοπήσουμε τὰ πενήντα χρόνια τῆς ποίησης τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, σιμώνοντάς

τα ὅσο πληρέστερα μᾶς εἶναι βολετό, θά νιώσουμε μιὰ φοβερὴ ὑπόκωφη ἀγωνία, πού ἄλλοῦ ἀπομένει μετέωρη στό χάος, κ' εἶναι ἢ μαρτυρικότερη τούτη, κι' ἄλλοῦ κατανατίνει σέ ὦμῃ καὶ ἀμετακίνητη ἀρνηση. Ἄν ὁ τεχνικός πολιτισμός μπορούσε νὰ γεμίσει τὸ ἄδειο, θά ξημέρωνε κάποιος ὄρθρος στὰ μεγάλα σκοτάδια. Μὰ ὁ τεχνικός πολιτισμός, πού δὲν κατορθώνουμε πιά, ὄχι φυσικά νὰ τὸν ἀντισκόψουμε, τέτιο πράμα δὲ γίνεται, καὶ νὰ τὸν κατευθύνουμε μόνο, εἶναι ἢ τεράστια, ἴσαμε τώρα τουλάχιστο, ἀποκαρδίωση. Μιὰ ἀποκαρδίωση, πού δὲν ἐπιτρέπει μήτε τὴ λυρική φυγή. Γιατί ἔφραξε τοὺς δρόμους, μεταμόρφωσε τὸ προσιτότερο τμήμα τοῦ ἀγνώστου σέ κείνὸ τόπο, ἀκύρωσε τοὺς προσανατολισμούς, πού προσφέρουν ἀσφάλεια καὶ γαλήνη. Οἱ πόλεμοι τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα εἶναι τὰ ὄρθρα τείχη, ἀπὸ σίδηρο καὶ τσιμέντο πλασμένα, πού ἀναμεσα τοὺς ἀντιχτυπιόμαστε. Καὶ μήτε νὰ τὰ σκαρφαλώσουμε δὲ μπορούμε. Γιατ' εἶναι λεία, γλιστερά, δυσθεώρητα, πυραχτωμένα τόσο, πού νὰ μᾶς καίνε τὰ χέρια, τὰ πόδια, τὸ πρόσωπο. Ἡ ζωὴ μας ἔχει περάσει σ' αὐτὴ τὴ σκλαβιά, σ' αὐτὸν τὸν κύκλο τῆς φλόγας, πού ὀλοένα στενεύει. Κ' εἶναι, θά πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ, πολὺ δύσκολο τέτιο αἰχμάλωτο ν' ἀναδόσουν ἦχους τερπνοῦς εὐφροσύνης. Ἄλλωστε, ἡ γενικὴ κακοπάθεια ἔχει συνεπακόλουθο ἀμεσὸ τῆς καὶ τὴν κακοπάθεια τὴν ἀτομική. Ὁ θάνατος, ἡ γύμνια, ἡ πείνα, ἡ στέρηση, ὁ καταναγκασμός τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ, τὸ ποικιλόμορφο μαρτύριο, πού σοφίζεται ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ συντρίψει τὸ γείτονά του, ἔχουν ἀπεριόριστα πολλαπλασιάσει τὰ μικρά, ἄς τὰ χαραχτηρίσουμε ἔτσι, καθημερινὰ δράματα, σκηνές κ' ἐπεισόδια τῆς ἀτελεύτητης τραγωδίας. Τὸ κορμί, ἡ ψυχὴ, ὁ νοῦς ὑποφέρουν, ὑποφέρουν σκληρά. Τὸ κορμί ταλαιπωρεῖται ἀπὸ τὸν πόνο τὸ φυσικό, πού, παρ' ὅλα, εἶν' ἕνας πόνος ἀβάσταχτος. Ἡ ψυχὴ ταλαιπωρεῖται ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία τῆς καὶ τὴν προδομένη τῆς πίστη. Κι ὁ νοῦς ὑποφέρει τὸν ἔσχατο ἐξευτελισμό, γινόμενος ἀθέλητο ὄργανο τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀϋθεντίας. Αὐθεντία, πού δὲ γίνεται αὐτοθέλητα ἀποδεχτὴ, πού ἐπιβάλλεται μὲ τὴ βία, εἶναι ἢ θηριωδέστερη βαρβαρότητα, πού μπορεῖ νὰ ἐπινοήσει ἢ νὰ ὑπομείνει ὁ ἄνθρωπος. Καὶ πῶς ἢ ποίηση, πού εἶναι κι' ἀπὸ φυσικοῦ τῆς τόσο εὐαίσθητη, νὰ μὴν τὴ νιώσει τὴ βαρβαρότητα τούτη αἱματηρά; Ἡ ὑδρόγειος εἶναι γεμάτη φανατικούς κι' ἀποστόλους. Κ' εἶναι κ' οἱ φανατικοὶ κ' οἱ ἀπόστολοι κατασκευαστὲς δραμάτων ἀκαταπύνητοι. Μέσα σὲ μιὰ τέτια περιπέουσα ἀτμόσφαιρα δὲν εἶναι παράδοξο, πού κ' ἡ ποίηση γίνεται *δραματική*. Κομμάτι, καὶ τὸ πιδ ἀκριβὸ βέβαια τοῦ συνολικοῦ ἀνθρώπου, εἶναι κι' ὁ ποιητὴς. Καὶ τὴν ὥρα, πού ἡ παγκόσμια ψυχὴ διατρέχει ἀπανωτὰ τίς ἐποχὲς μιᾶς ἀπαρόμοιαστης ἀγωνίας, θά εἶναι

τουλάχιστο παράλογο νὰ τοῦ ζητήσουμε τόνους διαφορετικούς.

5. Συνεπακόλουθο ἀμεσὸ τῆς τραγικῆς τούτης στάσης εἶναι ἢ ἀδιάκοπη παρουσία τοῦ νοῦ στὴν ποίηση. Τὸ φαινόμενο τὸ εἶπανε *ἐγκεφαλισμό*. Τοποθετοῦμε τὴν πηγὴ τοῦ τραγουδιοῦ στὴν καρδιά καὶ δὲν ἀφήνουμε παρὰ μιὰ ψιλὴ διακριτικὴ ἐξουσία στὸν ἐγκέφαλο, μιὰ ἐνέργεια κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μορφοπλαστικῆς. Τοῦτο ἀληθεύει, ὅταν πρόκειται γιὰ ἕνα *τραγούδι*, γιὰ μιὰ ποίηση καθαρότερα συναισθηματικὴ. Μὰ τέτια ποίηση θά εἶταν περίπου παράνομη στοὺς καιροὺς μας, δὲ θά μπορούσε νὰ εἶναι ποτὲ ἢ ἔκφρασή τους ἢ νομιμότερη. Ἡ κριτικὴ τῶν ἀξιῶν, πού εἶναι κριτικὴ τῆς ιδέας, ἔχει καταντήσει τὸ πάθος μας. Κι ὁ ἀναγνώστης ἔχει πάψει νὰ εἶναι ὁ ἀναγνώστης, ἔχει γίνει ὁ κοινωνός, ἕνα ἀμεσα ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο, πού ἀναζητεῖ στὰ βιβλία εἴτε ἀπόκριση στὰ φλογισμένα ρωτήματά του εἴτε τὴν ἔκφραση τῆς ἀξεδιάλυτης ἀγωνίας του. Ἐχει κάποια βαθύτερη σημασία τὸ γεγονός, ὅτι ὁ αἰώνας μας παρουσιάζεται σὰν αἰώνας τοῦ κριτικοῦ, δηλαδὴ τοῦ συλλογισμένου, λόγου. Ὅσοι βλέπουν παντοῦ σημάδια φανερά παρακμῆς, τείνουν νὰ πιστέψουν, πῶς οἱ καιροὶ μας ἀλεξαντρινίζουν. Καὶ πῶς θά πρέπει νὰ ἔχει αἰσθητὰ κοπάσει ἢ δημιουργικὴ ὁρμὴ, γιὰ νὰ πάρει τόση ἀνάπτυξη ἢ κριτικὴ. Κόσμοι βασιλεύουν καὶ κόσμοι προβαίνουν στὸ φῶς. Ἡ ἀλήθεια, ἢ ὅποια ἀλήθεια, ἔχει καὶ πάλι ἀποσυρθεῖ στὶς ἀπροσπέλαστες μονιές τῆς κ' εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν ἀναζητήσουμε μιὰ νέα φορά, νὰ δαμάσουμε τὸ δισταγμὸ μας καὶ νὰ γεμίσουμε κάπως τὸ μέσα μας χάος. Μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουμε πολλές *ιδέες* στὸ νοῦ μας; μὰ ἔχουμε ὅπωςδήποτε τὸν πόθο νὰ ξεσκάλίσουμε τίς *ιδέες*. Κ' ἐνῶ οἱ αὐθεντίες πασκίζουν νὰ μᾶς ἐπιβάλουν τὴν ὀκνηρία τοῦ στοχασμοῦ, ἐμεῖς ὀλοένα καὶ πιδ πολὺ συλλογιόμαστε, γιὰ τὰ περιστατικά μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ συλλογιόμαστε. Κ' οἱ στοχασμοὶ μας ἀποτελοῦν μιὰ μορφή *πνευματικῆς ἀγωνίας*, πού εἶναι κομμάτι καὶ τούτη τῆς καθολικότερης συγκαιρινῆς ἀγωνίας. Κ' ἐπειδὴ κάθε ἀγωνία ἔχει κάποιο λυρικό στοιχεῖο μέσα τῆς, δὲν εἶναι παράδοξο πού καὶ ἡ ἀγωνία τοῦ κριτικοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ θαυμάσια νὰ χωρέσει μέσα στὴν ποίηση — ἐκεῖ ὅπου ὀλάκερος χωρεῖ ὁ ἄνθρωπος!

Δὲν εἶναι σωστὸ λοιπὸν νὰ μιλοῦμε γιὰ *ἐγκεφαλισμό*. Ὁ ἐγκεφαλισμὸς θά πρέπει νὰ εἶναι μιὰ στεγνὴ διανοητικὴ λειτουργία, μὲ ὄργανο μόνο τὴ λογικὴ καὶ μὲ ἀκράϊο κατάντημα ἕνα λογικὸ σχῆμα καὶ πάλι. Μὰ τὰ λογικὰ σχήματα, ξεμοναχιασμένα, ξεκομμένα, ἀποστειωμένα δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὴν ποίηση. Ἡ ποίηση μπορεῖ νὰ εἶναι ἔκφραση καὶ κείνου πού εἶπε ὁ βιβλικὸς «θλίψις πνεύματος», μὰ δὲν εἶναι ποτὲ τὸ

ἀποτέλεσμα μιᾶς λογικῆς κατασκευῆς. Γιὰ τοῦτο, καὶ πολὺ σωστά, περιφρονοῦμε τοὺς ἐγκεφαλικοὺς ποιητές, ἂν τέτιοι ὑπάρχουν.

Ἐπὶ ἄρχῃ μιᾶς λυρικῆς φιλοσοφίας, ποὺ εἶναι πλησιέστατη πρὸς τὴν ποίηση. Ἐπὶ ἄρχῃ καὶ μιᾶς ποίησης καὶ στῆς φιλοσοφίας καὶ σ' ὅποια ἄλλη ἐπιστήμη, ποὺ ὁ ἀξιὸς ποιητῆς ἐπιτήδεια τὴν ἀνασύρει κ' ἐπιτήδεια τὴν χρησιμοποιεῖ. Κ' ἐπιτέλους, θὰ εἶταν παράλογο ν' ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὴν καθολικὴν προσωπικότητα, ποὺ εἶναι ὁ ποιητῆς, ν' ἀπαρνιέται, συνθέτοντας τὸ ποίημά του, τὸ μισὸ ἑαυτοῦ καὶ νὰ παύει νὰ εἶναι *οὐκ ἐπιτιμώμενος ἄνθρωπος*.

Ἡ ποίηση τοῦ μισοῦ αἰῶνα ποὺ πέρασε εἶναι σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ πρὶν πολῦτιμα φανερώματά της μιᾶς ποίησης ποὺ στοχάζεται. Αὐτὸ δὲ θέλει, βέβαια, νὰ σημάνει, πῶς οἱ προγενέστερες μορφές τοῦ λυρικοῦ λόγου εἶταν γυμνές ἀπὸ στοχασμό, τὴ στιγμή ποὺ κ' ἡ ἀπλή μελωδία ἀκόμα, δηλαδὴ τὸ καθαυτὸ τραγούδι, κατέχει τὴν βιοσοφία της, μιᾶς τρεχούμενης πρακτικῆς ἐμπειρίας, ποὺ δὲν κατατρίβεται στῆ λεπτομέρεια, μὰ ὅπως δὲν ποτε ἀποτελεῖ μιᾶς στάσης ἀντίκρου στῆ ζωὴ καὶ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὰ προβλήματα του. Μὰ θέλει ὅπως δὲν ποτε νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν περίσσεια τῆς κριτικῆς ροπῆς, αὐτὸ τὸ πάθος τοῦ προβληματισμοῦ, ποὺ ὀρθώνει ρωτήματα καὶ κεῖ ἀκόμα, ποὺ δὲν ὑπάρχουν. Ὅταν τὰ πάντα ἐξουσιάζει τὸ αἶσθημα τῆς ἀνασφάλειας, εἶναι πολὺ φυσικὸ ν' ἀναρωτιέται γιὰ τὰ πάντα ὁ ἄνθρωπος. Κ' εἶναι χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη τὸ γεγονός, πῶς οἱ ποιητές τοῦ αἰῶνα μας, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς προγενέστερους, εἶναι καὶ δοκιμιογράφοι καὶ δραματοῦργοι. Καὶ μάλιστα δοκιμιογράφοι. Τὰ ρωτήματα ποὺ ὑποβάλλουν μὲ τὸ λυρικό τους λόγο προσπαθοῦν καὶ κριτικότερα νὰ τ' ἀνιχνεύσουν στὰ πεζὰ κείμενά τους. Κριτικὴ καὶ ποίηση. Δὲν ὑπάρχει πιά παρὰ σ' ἐλάχιστες περιπτώσεις ὁ ποιητῆς ποὺ γράφει τὸ τραγούδι του καὶ σωπαίνει. Ἡ βεβαιότερη ποίηση ἀπορρέει σήμερα ἀπὸ κυκλικές προσωπικότητες, ἀπὸ κυκλικές πνευματικὲς παρουσίες, ποὺ δὲ νομίζουν, πῶς ἔχουν ξεοφλήσει τὸ χρέος τους, ἂν ἐγκαταλειφθοῦν ὀλοκληρωτικὰ στὶς δυνατότητες, ὅσο μεγάλες κι ἂν εἶναι, ποὺ προσφέρει ἡ ποίηση. Ὅσοι ποροῦν μὲ τὰ ρωτήματα μέσα τους, ἐπιταχτικά, φλογισμένα, μὲ τὰ ρωτήματα ποὺ ζητοῦν τὴν ἀπόκριση. Κ' ἐπειδὴ ὁ γνησιότερος λυρικός λόγος ἀναβρῦζει ἀπὸ τὸν ἀκέρειον ἄνθρωπο, εἶναι πολὺ φυσικὸ καὶ ἀκομμάτιαστη παρουσία τοῦ συνόλου ἀνθρώπου ν' ἀποτελεῖ.

6. Μιᾶς ποίηση τέτλια ἐπόμενο εἶναι νὰ μὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ *ἐρωτικὴ*, σὸ καθιερωμένο τοῦ ὄρου νόημα. Ἄλλοτε, ποὺ καὶ τὰ εἰδολογικὰ γνωρίσματα δὲν εἶχαν, καθὼς συμβαίνει σήμερα, συγχυθεῖ, ἡ λυρικὴ ποίηση εἶταν, κατὰ τὰ τρία τῆς τέταρ-

τα, μιᾶς ἐρωτικῆς ἔκφραση, δηλαδὴ ὁ ὕμνος, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, πρὸς τὴ γυναίκα. Κ' οἱ κριτικοὶ ἀναζητοῦσαν, καὶ μὲ τὸ δίκιο τους, πίσω ἀπὸ κάθε λυρικὴ σύνθεση καὶ τὸ πρόσωπο μιᾶς γυναίκας. Ἡ γυναίκα, ἡ μούσα — ἡ γυναίκα, ἡ ἰδέα — ἡ γυναίκα, τὸ πάθος. Μὰ σὸ ἀναμεταξύ συνέβη νὰ σκοτώσει ὁ Freud τὸν ἔρωτα. Τὸν ἐσκότωσε, γιὰ τὸν βάθυνε, τὸν πλάτυνε, τὸν ἐρμήνευσε, τὸν ὑπομνημάτισε καὶ τὸν προσογείωσε. Τὸν προσογείωσαν φοβερὰ κ' οἱ καιροὶ μας. Μὰ σωστὸ δὲν εἶναι νὰ ποῦμε, πῶς ἔχει πεθάνει ὁ ἔρωτας, σπανιότατος ἔγινε μονάχα ὁ ἔρωτας ὁ ἰδανικός, ὁ θεωρητικός, ὁ ὑπομονετικός, ὁ ἔρωτας ὁ φιλόσοφος. Καὶ μονάχα ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη μποροῦμε *ἀντιερωτικὴ* νὰ τὴν ποῦμε τοῦ καιροῦ μας τὴν ποίηση. Ἡ ρομαντικὴ αἰσθηματολογία, τὸ σημειώσαμε πιά, θὰ μᾶς εἶταν ἀκατανόητη σήμερα. Ἐκείνη ἡ μακρινὴ ἀγαπημένη, ποὺ μεθοῦσε τὴν ποίηση καὶ τὴ μουσικὴ, ἀναπαύεται στὸν τάφο της πιά. Κ' εἶταν ἄμορφη κ' ἔλκυστικὴ καὶ γεμάτη χάρες ἀνείπωτες ἢ ἀγαπημένη ἐκείνη. Ἰσως ἴσως γιὰ τὸ δὲν ἔλεγε νὰ σιμῶσει ποτέ, γιὰ τὸ ἀπόμεινε μακρινή. Ὁ γοργὸς ρυθμὸς τῆς σημερινῆς ζωῆς, ἡ συνειδηση, πῶς εἶναι ὁ χρόνος ἐλάχιστος καὶ πρέπει νὰ κατορθώσουμε τόσα μέσα σὲ χρόνον τόσο ἐλάχιστον, συντόμεψε τὴν ἐρωτικὴν ἀναμονή, ἐκείνη τὴν παθητικὴν, τὴν ἀπολυφυρόμενη ἀναμονή, ποὺ ἔθρεφε πλουσιόδωρα τὸ τραγούδι. Ὁ ἕνας ἔρωτας ὁ μακρῆς κομματιάστηκε σ' ἕνα πλῆθος σύντομων ἔρωτες. Κ' ἡ δίψα ἡ ἐρωτικὴ κατάντησε μιᾶς δίψας πέρ' ἀπὸ τὸ πρόσωπο, πέρ' ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο περιστατικὸ, μιᾶς δίψας ἀκατάπονητης, αἰώνια ἀνανεωνόμενης καὶ ἀνικανοποίητης πάντα, σχεδὸν μιᾶς δίψας μεταφυσικῆς. Κ' ἐπειδὴ οἱ ἠθικοὶ φραγμοὶ εἶναι πολὺ κλονισμένοι καὶ τὸ δέος τῆς σαρκικῆς ἀμαρτίας δὲν κατέχει μὲ ὄσσην ἄλλοτε ἔνταση τίς ψυχές, κ' ἐπειδὴ ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθυμία κατάντησε εἰλικρινέστερη, δηλαδὴ κυνικότερη, ὁ καθένας μπορεῖ, κατὰ τὸ κέφου, νὰ τὴν κατηγορήσει ἢ νὰ τὴν ὑπερασπίσει ἀπάνου σὲ τοῦτο, ἡ ἐρωτικὴ ἀγωνία ἢ περιορισμένη σὸ συγκεκριμένο πρόσωπο ἔχει πάψει, ἂν ἄλλα στοιχεῖα δὲν τὴν νεύρουν, νὰ ἐνδιαφέρει τὴν ποίηση. Σπανιότατο εἶναι σήμερα ἐκεῖνο ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε ἐρωτικὸ ποίημα, ἂν, φυσικά, παραμερίσουμε τοὺς ἄδοξους ἐπιγόνους μιᾶς ξεφτισμένης πιά παράδοσης, ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ κανένα αἶτημα τοῦ καιροῦ. Ὁ λυρικός λόγος δὲν εἶναι πιά *ἐρωτικὴ ποίηση*, εἶναι *ποίησις τοῦ ἀνθρώπου*. Τὰ «Πορτογαλλικὰ δεκατετράστιχα» τῆς Elizabeth Barrett-Browning, τὸ «Λυρικὸ Ἰντερμέδιο» τοῦ Heine, οἱ «Νύχτες» τοῦ Alfred de Musset καὶ τ' ἄλλα παρόμοια δὲ θὰ μπορούσαν νὰ γραφτοῦν στὸν καιρὸ μας. Μὰ τοῦτο δὲ σημαίνει καθόλου, πῶς ὁ ἔρωτας ἔχει πάψει νὰ παίζει τὸ ρόλο τοῦ

Γαλεότου στὴν ὄλη ποίηση, Μόνο ποὺ εἶναι ἓνας ἀλλιώτικος ἔρωτας—αὐτὸ εἶναι ὄλο. Καὶ σήμερ' ἀκόμα πολὺ περισσότεροι ποιητὲς παρ' ὅσοι φανερὰ τὸ δηλώνουν γράφουν μόνο γιὰ τὶς γυναῖκες, καθὼς ὁ Byron. Μὰ, καθὼς ἐπίσης, ὁ Byron, δὲ γράφουν μόνο γιὰ μιὰ γυναῖκα, τὴ Λάουρα τοῦ Petrarca ἢ τὴν Ἑλένη, νὰ ποῦμε, τοῦ Pierre de Ronsard. Ἀπὸ τὶς δυὸ γυναῖκες τοῦ πίνακα τοῦ Tiziano, ποὺ ἐπιγράφεται «Ὁ ἀγνός κι ὁ βέβηλος ἔρωτας», ἔχει πεθάνει ἢ μιὰ· κι ὁ καθένας τὸ ξέρει, ποιά ἔχει πεθάνει. Δὲν ὑπάρχει, παρὰ σ' ἐλάχιστες περιπτώσεις, πίσω ἀπὸ τὴ σύγχρονη ποίηση τὸ πρόσωπο τὸ συγκεκριμένο, ἀκόμα κι ὅταν τὸ συγκεκριμένο πρόσωπο προσφέρει τὴν ἀφορμὴ. Ὑπάρχει τὸ φάσμα τοῦ κορμιοῦ, ἓνας ἐφιάλτης, ποὺ ἐπιτείνει τὴ λυρική ἀγωνία—οἱ πολλὲς δίψες καὶ πείνες, ἢ πολλαπλὴ μορφή.

Μὰ, ἐπιτέλους, ἐρωτικὴ ἀπομένει στὴ βαθύτερῃ τῆς οὐσίας καὶ σήμερα καὶ πάντα ἢ ὄλη ποίηση, μιὰ πράξη ἔρωτα εἶναι κάθε μορφή δημιουργίας. Ὁ ποιητὴς, εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, εἶναι οὐσιαστικὰ ἐραστής. Κεραίες ἀπτικές λεπτότητες ἢ ψυχὴ του κατέχει καὶ τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ ἐκφράσει, ἀν δὲν τὸ ζήσει ἐρωτικά. Γιὰ τοῦτο κι ὁ ἔρωτας ὁ λυρικός τοῦ καιροῦ μας εἶναι μιὰ νέα μορφή ἀγωνίας διαβρωτικῆς κι ἀσταμάτητης, μιὰ περίπτωξη τῶν πάντων, ἀνάγκη καταλυτικῆ προσφορᾶς, αὐτοπολλαπλασιασμοῦ τῆς ὑπαρξῆς, ποὺ ὀλοένα μερίζεται καὶ ποτὲ δὲν ξοδεύεται. Ἐνας ἔρωτας ἐνεργός, ὄχι παθητικός, μὲ τὸ νόημα τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς ἀπραγμοσύνης. Ἐνας ἔρωτας πολὺ λαίμαργος, τέλος. Οἱ ρομαντικοὶ ἐρωτολογοῦσαν μὲ τρόπο, ποὺ φαινόταν, παρ' ὄλο τὸ διασημαινόμενο ἄλλος ψυχῆς, ἐπιπόλαιος. Ἐπιπόλαιος ἀπόμεινε ἀκόμα κι ὅταν βαρύτερες συμφορὲς κι αὐτοχειρίες κι ἄλλα παρόμοια ἠχηρὰ προσμαρτυροῦσαν. Εἴταν μιὰ μάταιη πράξη, ποὺ γεννοβολοῦσε τὴ ματαιολογία. Οἱ ἀγαθοί, ποὺ φοβοῦνται τὴν ἀνοιχτοστομιὰ τοῦ ἔρωτα τοῦ καιροῦ μας, παραβλέπουν τὴ συνταραχτικὴ του εἰλικρίνεια καὶ δὲ συλλογιοῦνται, πῶς οὐσιαστικὰ φοβοῦνται τὴ λέξη καὶ μόνη. Θὰ ἔπρεπε νὰ ξαναζήσει σήμερα ὁ Stendhal καὶ νὰ μᾶς ξαναγράψει τὸ «De l' amour». Ἡ Ἀναγέννηση κ' ἢ λεπτεπίλεπτη ἐποχὴ τῆς ψευτοβουκολικῆς «Ἀρκαδίας» μᾶς κληροδότησαν χαριτωμένα βιβλία ἐρωτικῆς ἀκολασίας, φοβερὰ ἀνοιχτόστομα. Μόλις δυὸ αἰῶνες μᾶς χωρίζουν ἀπὸ τὶς Βερσαλλίες. Θαρροῦμε, πῶς εἶναι ἀποκλειστικὸ προνόμιο τοῦ αἰῶνα μας ἢ ἐρωτικὴ εἰλικρίνεια καὶ ξαφνιαζόμαστε, ὅταν τὴν συναπαντοῦμε, καὶ σὲ τόση ἔκταση μάλιστα, στοὺς προγενέστερους. Γιὰ τοῦτο θέλησα νὰ δεῖξω παραπάνου, πῶς ὄχι μιὰ ποίηση καθολικὰ ἀντιερωτικὴ, μὰ πῶς μιὰ ποίηση ἐρωτικὴ ἄλλου τύπου θὰ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε στοὺς καιροὺς μας. Μὲ περιεχόμενο, ποὺ

δὲν προέρχεται ἀπλὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὴν καρδιά, μὰ ποὺ προσφέρεται ἀπὸ τὸν ἀνθρωποὺλο, συνταραγμένο συθέμελα. Ἔτσι κ' οἱ ἐρωτικοί, οἱ καθάρια ἐρωτικοὶ θέλω νὰ πῶ, λυρικοὶ τόνοι, ποὺ μᾶς μαγεῦνουν στὰ ποιήματα τοῦτα τοῦ μισοῦ αἰῶνα, εἶν' ἀπὸ τέτλια ἀπλησίαστα βάρη ἀναδομένοι, ὥστε κάθετα ἐπενεργοῦν καὶ στὴ δικὴ μας συνείδηση καὶ μᾶς μετατοπίζουν ἄμεσα σ' ἓνα χῶρο πολὺμορφου πάθους, ποὺ εἶναι πάθος ζωῆς καὶ πάθος θανάτου.

7.—Θὰ πρέπει νὰ ξαναποῦμε, πῶς κατάντησε μιὰ κραυγὴ καὶ μιὰ διαμαρτυρία κι ὁ λόγος ὁ λυρικός, μιὰ πράξη «ἀντικομοφορμιστικῆ» λευτεριᾶς ἀσυνόριστης. Πάντα μιὰ πράξη λευτεριᾶς εἶναι ἢ ποίηση. Μιᾶς λευτεριᾶς συχνότατα προσανατολισμένης. Μιᾶς λευτεριᾶς συχνότατ' ἀπροσανατόλιστης σήμερα, ἓνα βέλος στὸ χάος. Καὶ μιὰ ποὺ τὸ περίγυρο εἶναι τόσο ἀσφυχτικό, κ' ἢ γῆς τόσο φριχτὰ μικρὴ, ἢ φύγῃ πρὸς τὰ ἔξω, γίνεται, νομιμότερ' ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, φυγὴ πρὸς τὰ μέσα. Τὰ πενήντα χρόνια ποὺ πέρασαν ἔχουν προσθέσει στὴν οἰκουμενικὴ πνευματικὴ παρακαταθήκη μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ ἀγγελικὲς φωνές. Ἴσως κανένας, παραγωγικὰ στοχαζόμενος, δὲ θὰ κατόρθωνε νὰ προβλέψει τέτιο φαινόμενο. Κι ὡστόσο, δὲν εἶναι καθόλου ἀνερμήνευτο. Κι ὄχι μονάχα, γιατί σὲ κάθε καιρὸ δὲ λείπουν οἱ «μοναχικοί», οἱ ἀπὸ φυσικοῦ τους πλασμένοι γιὰ τὸν αὐτόνομο στοχασμὸ καὶ τὴν ἐνδοσκοπῆση. Μὰ καὶ γιατί μιὰ ποίηση στραμμένη πρὸς τὸ ὑποκείμενο καὶ πρὸς τὶς μεταφυσικὲς του ἀνάγκες ἀποτελεῖ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ μιὰ ἀντίδραση θεμιτὴ πρὸς τὴν ὀλόγουρα βαρβαρότητα. Ἔτσι ὁδοιπόρησαν, γιὰ νὰ βροῦν ἄλλη μιὰ φορά τὸ Θεό, ὁ Francis Jammes, ὁ Claudel, ὁ Remy, ὁ Rilke. Στοὺς δυὸ πρώτους ὑπάρχει ἢ βεβαιότητα, γεμάτη μετριοφροσύνη στὸν ἓνα, γεμάτη φανταχτερὸ μεγαλεῖο στὸν ἄλλο, ἓνα μεγαλεῖο τυπικὰ «καθολικὸ» τῆς πίστεως. Ὁ τρίτος πορεύεται πρὸς τὴν πίστη. Κι ὁ τέταρτος, ὁ μεγαλύτερος, ζεῖ ὀλάκερο τὸ δράμα τῆς θρησκευτικῆς ἀγωνίας. Ἐπειτα, ὅ,τι κι ἂν ποῦμε, ὁ Francis Jammes εἶναι ἀνθρωπος τοῦ περασμένου αἰῶνα. Καὶ μονάχα ὁ Rilke εἶναι ὁ θαυμαστός «μυστικός». Ποιήματα, καθὼς «Οἱ ἐλεγείες τοῦ Ντουίνο» καὶ καθὼς ἐκεῖνα τοῦ «Βιβλίου τῶν ὠρῶν», θὰ ἔπρεπε νὰ θεωροῦνται ἀπίθανα στοὺς καιροὺς μας. Κι ὡστόσο, ἐκφράζουν μὲ τὸν πιὸ ἀπόλυτο τρόπο ροπὲς τῆς συνολικῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ποὺ ὄχι μονάχα δὲν ἔχουν πεθάνει, μὰ καὶ ἀπαιτητικότερες κάθε στιγμὴ ἀποδείχνονται.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτῃ ὁ λυρικός λόγος συμπερπάτησε μὲ τὴ φιλοσοφία. Ὁ γαλλικὸς ὀρθολογισμὸς κι ὁ γερμανικὸς ὕλισμός δὲ μπόρεσαν ν' ἀποκριθοῦν σ' ὄλα τὰ ρωτήματα καὶ νὰ γεμίσουν τὸ ἄδειο τῆς

ψυχῆς. Μήτε ὁ ὠφελισμὸς τῶν Ἀγγλῶν. Μήτε ὁ πραγματισμὸς ὁ ἀμερικανικὸς τῆς σχολῆς τοῦ Σικάγου. Ἡ φιλοσοφία, πού εἶχε χάσει τὴν ψυχὴ της, τὴν ξαναβρῆκε στὶς ἀλλόκοτες μέρες μας. Ἐδῶ κ' ἐξήντα καὶ περισσότερα χρόνια οἱ χώρες τοῦ θαύματος ἀνοιξαν καὶ πάλι τὶς πύλες τους κι ὄχι μονάχα στὸ λεύτερο στοχασμὸ καὶ στὸν ἀσύδοτο οἴστρο, μὰ καὶ στὶς ἐπιστῆμες τὶς νομιζόμενες ἀσύστηρά λογοκρατούμενες καὶ πρὸς τὸ ἀντικείμενο συναρτημένες. Τὰ μαθηματικά ἀπόδειξαν καὶ πάλι, πῶς εἶναι μιὰ θαυμάσια ποιητικὴ ἐπιστήμη. Ἡ φυσικὴ ἔγινε μιὰ περιοχὴ μαγείας ἀδιάκοπης· ἀναθεώρησε τοὺς ἀσάλευτους νόμους της, ἀνοιξε χάσματα καθ'αυτὸ λυρικά στὴν αὐστηρὴ της νομοτέλεια, ἔμπασε τὸ «θαῦμα», δηλαδή τὴν παρανομία, στὴν περιοχὴ τῆς πιδ κατοχυρωμένης ἀλλοτε βεβαιότητος. Τὸ σύμπαν ὅλο κινήθηκε, πλάτυνε, πολλαπλασιάστηκε, γέμισε δρόμους καὶ μονοπάτια, πρόσφερε πολυτίμες ἀφορμὲς στὶς πιδ καταπληχτικὲς φαντασιώσεις, στὶς πιδ μαγευτικὲς προσδοκίες. Ἔτσι κι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἐνορατικὸς, ὁ διαισθητικὸς, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὶς ἀπειρες αἰσθήσεις, ὀρθώθηκε ξανά, μὲ τὰ μάτια γεμάτα δέος καὶ θάμπωμα, μπροστὰ στὰ μεγάλα προβλήματα καὶ μπροστὰ στὸ πρόβλημά του τὸ κεντρικὸ, τὸ αἰώνιο. Ἄνοιξαν οἱ πόροι τῆς ψυχῆς του καὶ πέρ' ἀπὸ τὸ σίδηρο καὶ τὸ τσιμέντο τῶν καιρῶν μπόρεσε νὰ ξεχωρίσει, *ὅταν τὸ μπόρεσε*, τοὺς ἀπειρους κόσμους νὰ χορεύουν τὸ χορὸ τῆς ἀέναυης φλόγας. Κ' ἔσκυψε τότε μέσα του— σὲ κείνη τὴν ψυχὴ, πού τοῦ χάρισε ξανά ἢ φιλοσοφία, σὲ κείνη τὴν ψυχὴ, πού δὲν εἶχε πιδ καμιὰ διάθεση νὰ τοῦ σκοτώσει ἢ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ὑστερ' ἀπὸ τὸν ὕλιστὴ στὴν ἀφετηρία του καὶ στὸ βάθος τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Bergson μιὰ καθαρὸ-αιμη «ματεριαλιστικὴ» φιλοσοφία εἶναι, κανένας δὲν ξέρει γιὰ πόσο, ἀδύνατη. Καὶ γιὰ τοῦτο κι ὁ ἄθεος «ὑπαρξισμὸς» τοῦ Sartre ἀπομένει νησίδα μέσα στὴν ὄλη φορὰ τοῦ συγκαιρινοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Δὲν πρόκειται, ἄλλωστε, παρὰ τὰ ἐπιφαινόμενα, γιὰ ἓνα σύστημα φιλοσοφικὸ παρὰ γιὰ μιὰ λογοτεχνικὴ σχολὴ περιορισμένης σημασίας, γιὰ ἓνα κίνημα καλλιτεχνικὸ, πού, ὀργανωμένο ἀπὸ φιλόσοφο, θέλησε ν' ἀσφαλίστει καὶ μὲ τὴν ἀρματωσιά τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Τὸ βέβαιο εἶναι, πῶς ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς τοῦ καιροῦ μας, μολονότι ἢ ἐπίδρασή του στὶς μάζες καὶ στὴ διανόηση τῶν μαζῶν, ἂν μπορεῖ, φυσικά, νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἓνα τέτιο πράμα, εἶναι πάντα τεράστια, ἔχει ἀπομείνει στὴ μέση. Προπορεύεται τὸ πνεῦμα. Καὶ δὲν τὸν ἔχει ἀκόμα προφτάσει ἢ ἠθικὴ συνείδηση. Εἴμαστε περισσότερο ἀνήθικοι ἀπὸ τὶς μηχανὲς πού χρησιμοποιοῦμε. Καὶ περισσότερο πνευματικοὶ ἀπ' ὅσο οἱ καιροὶ ἐπιτρέπουν. Κ' ἐπιτέλους, ὁ καθένας λατρεύει τοὺς θεοὺς πού τοῦ ταιριάζουν! Ἐνας ἄλλος, κατα-

γράφοντας τὶς περιπέτειες τοῦ λυρικοῦ λόγου στὰ πενήντα χρόνια πού πέρασαν, θὰ μποροῦσε νὰ μὴ θεωρήσει ἔγκυρη τὴ φωνὴ τοῦ Rilke καὶ νὰ τὸν κατατάξῃ στὶς ἐξαιρέσεις τὶς συχνὰ ἀνερμήνευτες. Ἡ προσωπικὴ μου ἀντίληψη εἶναι διαφορετικὴ: νομίζω, πῶς, ὀλωσδιόλου ἀντίθετα, ὁ Rilke ἐκφράζει κάτι μεγάλο καὶ καίριο ἀπὸ τὸ βαθύτερο εἶναι μας κ' ἔχει συνειδητοποιήσει αἰτήματα καὶ σαλέματα τοῦ μέσα μας κόσμου, πού δὲν τὸ μπόρεσαν, μὲ τέτιον τρόπο ἐξαισιο, νὰ τὰ συνειδητοποιήσουν οἱ ἄλλοι.

Ἡ ποίηση κάνει καὶ πάλι τὴ θητεία της στὴ μεταφυσικὴ. Ὑπάρχει μιὰ δίψα ἀναγωγῆς, πού τὴ συναπαντοῦμε στὰ πιδ διαφορετικὰ κλίματα, μὲ τὰ πιδ διαφορετικὰ προσωπεῖα καὶ δυσκολευόμαστε νὰ τὴν ἐπισημάνουμε. Κι ὡστόσο, ὑπάρχει παντοῦ ἢ περιπίου παντοῦ. Γιὰ τοῦτο ἴσια ἴσια κι ὁ νεότερος στίχος δὲν εἶν' ἓνας στίχος γυμνὸς καὶ στεγνός, μὰ ἱκανὸς νὰ προκαλέσει ἀπειράριθμες προεκτάσεις. Οἱ «μυστικοί», σὰν τὸν Rilke, εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ τους ἐρμητικοί, γιὰ κατέχουν τὸ δράμα ἢ τὴν ἀνάγκη τοῦ δράματος. Οἱ «μυστικοί» μὲ τὸ Θεὸ στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου τους κ' οἱ «μυστικοί» χωρὶς τὸ Θεό, οἱ ἀπιστοὶ κ' οἱ πιστοί. Ὅλοι ὅσοι νιώθουν τὸν ἀνεμο τῆς μεταφυσικῆς ἀγωνίας νὰ πηγαινόρχεται στὴν ὑπαρξὴ τους. Ἡ γλώσσα τους εἶναι συχνότατα γλώσσα συμβόλων. Καὶ τὰ σύμβολα τοῦτα, ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, προκαλοῦν τὴν ἐπιθυμία τῆς διακρίβωσης, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποτελοῦν ἓνα λεύτερο χωρὸ, ὅπου μπορεῖ νὰ τοποθετήσῃ ὁ καθένας μας ἄνετα τὴν ἀτομικὴ του ἀγωνία.

8. Ὁ ἐρμητισμὸς. Ἦρθε ἡ ὥρα νὰ κοιτάξουμε κατὰ πρόσωπο κ' ἓνα γνώρισμα ἀπὸ τὰ πιδ χαρακτηριστικὰ τοῦ νεότερου λυρικοῦ λόγου: τὸ ξεμάκρεμά του ἀπὸ τὴν κοινὴ ἢ τὴ μὴ κοινὴ λογικὴ καὶ, πολὺ περισσότερο, τὴν πεισματικὴ του ἀπὸ τὴ λογικὴ διάζευξη. Τὸ στερνὸ τοῦτο κατόρθωμα ἀνήκει σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸν ὑπερρεαλισμὸ καὶ στοὺς ἐπιγόνους του. Στὶς 27 τοῦ Γενάρη τοῦ 1925 κυκλοφόρησε ἢ «Διακήρυξη τῆς ὑπερρεαλιστικῆς σχολῆς, ἢ «magna charta» τοῦ νεότερου λυρικοῦ λόγου. Τὸ σημαντικότερό της στοιχεῖο εἶναι ἢ θαρρητὴ ὁμολογία, πῶς ὁ ὑπερρεαλισμὸς δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ πνεῦμα, μὲ τὸ νόμο τοῦ πνεύματος καὶ μὲ τὴ λογοτεχνία. Λίγο πρωτότερα ὁ Tristan Tzara εἶχε δογματίσει, πῶς ὁ ὑπερρεαλισμὸς εἶναι μιὰ ἐνέργεια, πνευματικὴ βέβαια στὴν οὐσία της, μὰ κι ὀλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ κάθε προγενέστερη παρόμοια ἐκδήλωση. Δὲν εἶναι τέχνη, εἶναι πράξη. Τὰ πρῶτα ὑπερρεαλιστικὰ ποιήματα εἰδειχναν φοβερὴ ἀπόγνωση. Καὶ, μολονότι ἀργότερα ὁ ὑπερρεαλισμὸς θέλησε νὰ γίνῃ μιὰ χαρούμενη τέχνη, δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ ξαναποῦμε δῶ

πέρα, πῶς στάθηκε, στά πρώτα του φανερώματα, μιὰ μορφή ἀγωνίας. «Ἡ ἀπαισιοδοξία», ἔγραφε στά 1927 ὁ Pierre Naville, «εἶναι μιὰ ἀπό τις θεμελιακές ἀξίες τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ». Ὁ αὐτοματισμός. Ἡ ἀπουσία τῆς λογικῆς. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ ὑπερρεαλισμός ἀνοίγε κάποιον δρόμο, ἔκλεινε κιόλας κάποιον ἄλλο, μακρότατο μάλιστα. Ἔδινε τὸ τελειωτικὸ χτύπημα στὴ σχέση τῆς ποίησης μὲ τὴ λογικὴ. Ἀποφασιστικά καὶ τολμηρὰ τις ξεχώριζε καὶ κάτι περισσότερο: ἀντιμαχόμενες τις ἀπόδειχνε. Τὸ βέβαιο εἶναι, πῶς ποτὲ ἴσαμε τώρα ἡ ποίηση δὲ βρισκόταν σὲ στενὴ ἐπαφή μὲ τὴ λογικὴ—εἶχε μιὰ λογικὴ δική της. Καὶ δὲν εἶναι, στά νεότερα χρόνια, ὁ ὑπερρεαλισμός ποῦ ἔκαμε φανερὴ τὴ διάσταση τούτη τὴν ὁδήγησε μόνο στίς ἔσχατες τῆς συνέπειες. Ὁ συμβολισμός εἶχε ἤδη ἐπιχειρήσει μιὰ καινούρια τοποθέτηση τῆς λογικῆς μέσα στὴν ποίηση ἢ, σωστότερα, τῆς ποίησης ἀντίκρου στὴ λογικὴ. Δὲ σκότωσε μόνο τὸ θέμα. Σκότωσε καὶ τὸ νόημα ἀκόμα. Ὁ συμβολισμός, ποῦ θέλησε νὰ κερδίσει τις χαμηλές, σερνάμενες φωνές, ἔγινε πολὺ σύντομα ἡ ποίηση τοῦ ἀρρωστοῦ παιδιοῦ, τοῦ ἐφιαλτικοῦ πυρετοῦ, τῆς ἀσθματικῆς ἀνάσας, τῆς ἀρρυθμῆς καρδιάς, ἡ ποίηση τοῦ Laforgue—κ' ὕστερα ἡ ποίηση ἡ παραληρηματικὴ, ἡ πυκνὴ σὲ παραίσθηση, σὲ ψευδαίσθηση, σὲ νοσηρὴ φαντασία, σὲ ὄνειρο ἀνήσυχο, ταραγμένο, ἡ ποίηση τοῦ Rimbaud, τοῦ Apollinaire, τοῦ Lautréamont, ἡ ποίηση τῶν ἀδέσποτων σκυλιῶν ποῦ γαβγίζουν ἀπελπισμένα, μανιασμένα, μακάβρια στὸν ἀνοιχτὸ κάμφο, στὸν κάμφο τοῦ θανάτου. Οἱ ἀκράϊοι συμβολιστές μᾶς μετατοπίζουν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ ὁνείρου—καὶ συχνὰ τοῦ ὁνείρου τοῦ ἐφιαλτικοῦ, τοῦ πυρετικοῦ. Κ' ἡ λογικὴ τῆς ποίησης κατανταίνει λογικὴ τοῦ ὁνείρου.

Ἐνα δεύτερο χτύπημα συγκλονίζει συθέμελα τὸ εὐθραυστο, ἄλλωστε, γεφύρι ἀνάμεσα στὴν ποίηση καὶ στὴ λογικὴ. Ὁ ὑπερρεαλισμός βρίσκει τοὺς προγόνους του. Μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ καὶ τὸν Apollinaire ἀκόμα—καὶ κάποτε τόκαμε. Μὰ πῶς νὰ μπορέσει ν' ἀρνηθεῖ τὸν κόμιτα de Lautréamont; Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ παραφροσύνη τοῦ λυρικοῦ λόγου, ἂν μὲ τὸν ὄρο «παραφροσύνη» νοήσουμε τὴν πλήρη λογικὴ ἀσυδοξία. Ἄν ἴσαμε τότε ἡ ποίηση κάτεχε τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερβαίνει τὸ σύνορο τῆς λογικῆς ἢ νὰ δημιουργεῖ τὴ λογικὴ της, μιὰ παράλληλη λογικὴ, ἀπὸ τὸν ὑπερρεαλισμὸ καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ ντανταϊσμὸ καὶ πέρα ἡ ποίηση βρίσκεται δῶθε ἀπὸ τὴ λογικὴ. Αναβρῦζει ὄχι ἀπὸ τὴ συνείδηση, ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο. Ὁ ὑπερρεαλισμός καθιερώνει ὄχι τὸ *σύμβολο*, τὴν *εἰκόνα* καὶ τῆς εἰκόνας συνθετικὴ ἀφορμὴ τὸν τυχαῖο συνειρμὸ. Δὲν ἀγνοεῖ τὸ λογικὸ σχῆμα· τὸ ἀποφεύγει, τὸ μάχεται· κι ὅπου τοῦ πέφτει, χωρὶς καὶ κείνος νὰ τὸ θελήσει, τὸ ἀποσυνθέτει συστηματικά. Ὁ ὑπερρεαλισμός δὲ θά

μποροῦσε δικαιωματικά νὰ ὑπάρξει, δὲ θά μποροῦσε δηλαδή νὰ *ὑπάρξει*, χωρὶς τὴν ἐπισημονικὴ σπουδὴ τοῦ ὑποσυνείδητου κόσμου, χωρὶς τὴ σπουδὴ τῶν ὁνείρων, χωρὶς τὸ μετασχηματισμὸ τοῦ εὐθύγραμμου χρόνου σὲ χωρόχρονο, χωρὶς τὴ δημιουργία μιᾶς καινούριας εὐαισθησίας, αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας, ποῦ δὲν τὴ γέννησε ὁ ὑπερρεαλισμός—νὰ τὴν ἐκφράσει μόνο προσπάθησε. Κ' ἡ συστηματικὴ ἀρνηση τῆς λογικῆς ἀπὸ μέρος τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ εἶναι, παρ' ὅλα τ' ἀντιλεγόμενα, μιὰ λογικὴ πράξη, μιὰ νέα νομοτέλεια, ποῦ ἔρχεται νὰ τὴν καθιερώσει, ὄχι πιά μὲ τις ὑπερβολές της, μὲ τὰ ἐπιτεύγματά της τὰ πραγματικά ἢ νεότερη ποίηση.

Ἦστερ' ἀπὸ τὸν πάταγο τῆς ὑπερρεαλιστικῆς ὀρθοδοξίας ἀκολούθησε ὁ κατευνασμός. Ὁ λυρικὸς λόγος μπολιάστηκε μὲ κάπως περισσότερη λογικὴ. Μὰ μπολιάστηκε μόνο. Ὁ περασμένος αἰώνας κι ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοὺς πρωτότερα περασμένους, πολλοί, δὲν εἶχαν θέσει τὸ πρόβλημα τοῦτο. Ἡ ποίηση εἶταν ἄμεσα ἢ περίπου ἄμεσα κατανοητὴ, ἀπευθυνόταν στὸ μέγα πλῆθος, ποῦ εὐκόλα τὸν ἔπαιρνε μαζί του τὸ στίχο καὶ τὸν ἔκανε χτῆμα του. Ἡ νεοκλασσικὴ κ' ἡ ρομαντικὴ ποίηση κ' ἡ ποίηση ἡ λεγόμενὴ τῆς ἀπλῆς μελωδίας εἶταν οἱ εὐκολονόητες μορφές τοῦ λυρικοῦ λόγου. Μονάχα οἱ «μυστικοί» κ' οἱ «φιλόσοφοι» ἀπομέναν παράμερα: ἕνας Novalis, νὰ ποῦμε, ἢ ἕνας Robert Browning. Μὰ σήμερα καὶ στὸ σημεῖο τοῦτο ἔχουν ἀλλάξει τὰ πράγματα. Ἡ ποίηση ἔγινε δυσκολονόητη, πολὺ συχνὰ ἀκατανόητη—καὶ πολὺ συχνὰ ἐπίσης ὄχι σὰν περιεχόμενο, σὰν οὐσία, ἀσήμαντη καὶ τιποτένια μπορεῖ, ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη, νὰ εἶναι—σὰν *ἐκφραση μόνο*. Ἄν ἔχει λοιπὸν ξεμακρύνει τὸ πλατύτερο κοινὸ ἀπὸ τὸ λυρικὸ λόγο, τὸ φταίξιμο δὲν εἶναι πέρα γιὰ πέρα δικό του. Εἶναι καὶ τῆς νεοτερικῆς μορφολογίας φταίξιμο. Ὁ λυρικὸς λόγος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἀπευθύνεται ὀλοένα καὶ πῶς πολὺ πρὸς περιορισμένο κύκλο μυημένων. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ «Θαλασσινὸ κοιμητήρι» τοῦ Valéry, ποῦ μιὰ ἐφημερίδα τοῦ Παρισιοῦ προκάλεσε τοὺς ἀναγνώστες της νὰ τὸ ἐρμηνεύσουν. Ὁ κάθε ἀναγνώστης πρότεινε καὶ μιὰ ἐρμηνεῖα δική του. Στὸ τέλος, ρώτησαν καὶ τὸν ποιητὴ· δὲν εἶχε καμιά ἐρμηνεῖα νὰ δώσει—ἔπρεπε πρώτα νὰ ξαναζήσει ἴσαμε τὴν ἔσχατη λεπτομέρειά της τὴ διάθεση, ποῦ τὸ γέννησε, πράγμα ἀδύνατο, φυσικά. Καὶ τὸ «Θαλασσινὸ κοιμητήρι» δὲν εἶναι τὸ πρῶτο μῆτε τὸ μόνο ἀπὸ τὰ νεότερα σιβυλλικὰ ποιήματα. Ὁ λάκερη περίπου ἡ *νόμιμη* νεότερη ποίηση ἀναπτύσσεται στὸ χῶρο, λίγο ὡς πολὺ, τοῦ ἀκατανόητου καὶ τοῦ ἀνερμήνευτου. Κι ὅσο ἐξατομικεύεται, τόσο καὶ πῶς δυσκολοπλησίαστη γίνεται. Ἄλλοτε μιλοῦσαν γιὰ τὴ σαφήνεια καὶ τὴν ἀσάφεια τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Καὶ σὲ μᾶς ἔδω ὁ Κωστῆς Παλαμάς, νομιζόμενος δὲ